

บทที่ 1

ปริศนาแห่งปฐมกถา

การตั้งชื่อ **บทที่ 1** ของงานวิจัยนี้อาจจะแปลกจากงานชิ้นอื่นอยู่บ้าง ตรงที่งานวิจัยทั่วไปมักจะตั้งชื่อว่า **บทนำ** แต่งานนี้กลับตั้งว่า **ปริศนาแห่งปฐมกถา** ที่ตั้งชื่อเช่นนี้ก็ด้วยเจตนาที่จะให้สอดคล้องกับบุคลิกภาพของท่านพุทธทาส ผู้ที่ขอบอธิบายตัวเอง หรือไมกีนักวิจารณ์มักจะกล่าวถึงท่านว่า เป็นผู้ที่มีลีลาชีวิตแปลกแหวกแนว เช่น การยึดปรัชญาชีวิตแบบ **เป็นอยู่อย่างต่ำ มุ่งกระทำอย่างสูง - ฉันทข้าวจานแมว อาบน้ำในคูนอนนกุญแจหมา พังยุ้งร้องเพลง¹** ในการสอนธรรมะ ท่านจะรู้สึกสนุกกับการสร้างคำแปลกใหม่ เพราะสะดวกต่อการใช้ ง่ายต่อการจำ และสามารถกระทุ้งกระแทกกิเลสคนโง่ให้สะดุ้งสะเทือนได้ดีกว่า จึงเป็นที่รับรู้กันว่าถ้อยคำสำนวนต่อไปนี้ล้วนเป็น “วลีสวนโมกข์” เช่น **ตัวกู - ของกู ตายก่อนตาย ทำงานด้วยจิตว่าง ربกันไปพलगแลกธรรมะกันไป พलग นกไม่เห็นฟ้า ปลาไม่เห็นน้ำ หนอนไม่เห็นคูด คนไม่เห็นโลก รวมทั้ง ตถตา** ที่ท่านแปลว่า **เช่นนั้นเอง** เป็นต้น แต่พึงเข้าใจว่าที่ขอบทำอะไรแปลกใหม่นั้น มิใช่เพราะเห็นว่าการแปลกเป็นสิ่งดี ความแปลกมิใช่เป็นเป้าหมายโดยตัวมันเอง แต่เป็นเพียง **เครื่องมือ** หรือ **มรรควิธี** ที่ใช้ชักจูงผู้คนให้หันเข้าหาธรรมะ เพื่อที่จะสะดวกต่อการโน้มนำไปสู่เป้าหมายที่ต้องการต่อไป

ด้วยเหตุที่ผู้วิจัยต้องการจะล้อลีลาชีวิตของท่าน จึงได้ตั้งชื่อบทนี้ว่า **ปริศนาแห่งปฐมกถา** หรือถ้าจะพิจารณาในแง่เนื้อหาสาระ จะเห็นว่าล้วนเกี่ยวกับเรื่องที่เป็นปริศนา ดังเช่นคำถามว่า **ข้าพเจ้ามีปริศนาอะไรในใจ ?** **อยากรู้อะไร ?** **รู้ไปทำไม ?** **รู้แล้วได้ประโยชน์อะไร ?** **มีใจหทัยคำถามวิจัยว่าอย่างไร ?** **และจะแสวงหาคำตอบนั้น ๆ ได้โดยวิธีใด ?** **ดูเสมือนว่าในทุกประเด็นล้วนเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับคำว่า **อะไร ?** **ทำไม ?** **อย่างไร ?**** จึงกล่าวได้ว่าการตั้งชื่อบทนี้สอดคล้องกับเนื้อหาสาระอยู่ในตัว

1. ปฐมเหตุแห่งปริศนา

ตั้งแต่เริ่มลงมือศึกษาข้อมูล หรือเมื่อรำลึกถึงวิถีแห่งพุทธทาสคราวใด ผู้วิจัยมักจะนึกถึงนิทานเรื่อง **นกนางนวลแตกฝูง** ซึ่งผู้วิจัยได้รับอิทธิพลทางความคิดและนำมาประยุกต์ใช้อีกทอดหนึ่ง โดยดัดแปลงมาจากนิยายเชิงปรัชญา เรื่อง Jonathan Livingston Seagull. โดย Richard Bach ซึ่งแปลเป็นภาษาไทยโดยใช้ชื่อว่า **โจนาธาน ลิฟวิงสตัน นกนางนวล** หนังสือนี้เท่าที่สำรวจพบ มีอยู่ 2 สำนักแปล คือ ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช หน้า 108 หน้า และของ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ หน้า 111 หน้า แต่ทั้งสองสำนักให้ข้อคิดตรงกันว่า **นกนางนวลเป็นสัญลักษณ์ของการแสวงหา** ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดแบบ **เสรีนิยม** ของปัญญาชน

ในนิทานนี้มีเรื่องเล่าว่า มีนกนางนวลอยู่ฝูงหนึ่ง ซึ่งได้รับการสืบทอดวิถีดำเนินชีวิตมาจากบรรพบุรุษรุ่นแล้วรุ่นเล่าว่า การจะบินออกไปแสวงหาอาหารในยามเช้าของแต่ละวัน พวกมันจะต้องบินวนซ้าย วนขวา อ้อมคુંน้ำจำนวนกี่ครั้ง และตรงไประยะทางเท่าใด จึงจะโผล่จับปลาในแหล่งน้ำนั้น พวกมันทำซ้ำซากเช่นนี้ตลอดมา รุ่นแล้วรุ่นเล่า แม้จะรู้ว่าไม่ค่อยจะมีฝูงปลาให้จับกินอีก แต่ก็ยังคงทำแบบเดิม ออกไปหากินที่เดิม ตามเวลาเดิม บนเส้นทางเดิม ใช้วิธีบินไปและกลับแบบเดิม ที่ต้องทำเช่นนี้เพียงเพราะบรรพบุรุษเคยสอนไว้ แม้ว่าสภาพแวดล้อมจะเปลี่ยนไปก็ไม่กล้าคิดเป็นอย่างอื่น ไม่กล้าที่จะแสวงหาเส้นทางสายใหม่ให้แก่รุ่นของตนเอง รู้แต่ว่าหน้าที่เพียงอย่างเดียว คือ การรักษาสິงที่บรรพบุรุษให้ไว้และต้องสืบทอดต่อไป เพราะถือว่านี่คือพันธะและหน้าที่ที่ต้องกระทำ

เหตุการณ์เป็นเช่นนี้เรื่อยมาจนกระทั่งมีนกนางนวลหนุ่มตัวหนึ่ง เกิดสงสัยและตั้งคำถามขึ้นในใจว่าเส้นทางที่บรรพบุรุษให้ไว้ยังคงเหมาะสมกับสภาพปัจจุบันอยู่อีกหรือไม่ มีเส้นทางสายอื่นที่ดีกว่านี้อีกแล้วหรือ ? มันควรจะบินตามเส้นทางนี้ต่อไป หรือว่าควร จะออกแสวงหาเส้นทางสายใหม่ให้เหมาะสมกับรุ่นของตนบ้างหรือไม่ ? ด้วยคำถามทำนองนี้ นกนางนวลหนุ่มเริ่มสับสน แต่ท้ายที่สุดก็ตัดสินใจไม่บินตามฝูง มันต้องการที่จะแสวงหาเส้นทางสายใหม่โดยที่ไม่ต้องปฏิบัติตามสิ่งที่เคยเชื่อกันมาแต่อดีตอีกด้วยเหตุนี้มันจึงได้ชื่อว่า **นกนางนวลแตกฝูง**

ย่อมแน่นอนว่าความพยายามที่จะแตกฝูงเป็นความเสี่ยง กล่าวคือ ประการแรก จะสร้างความแปลกแยกให้แก่ฝูง มันอาจจะถูกกล่าวหาว่า แหกคอก หัวหมก ตื้อรั้น ไม่เชื่อผู้นำ และเป็นผู้ทำลายกฎเกณฑ์ของฝูง ประการต่อมา มันอาจจะเผชิญกับภัยอันตราย อันคาดไม่ถึงนานปีการที่รออยู่ข้างหน้า เช่น อาจจะอดตายเพราะไม่พบฝูงปลาให้จับกินเลยสักตัวเดียว อาจจะหลงทางบินกลับฝูงไม่ถูก หรือแม้จะกลับถูกแต่หนักตัวอื่นไม่

ยอมรับเข้าฝูง นอกจากนี้อาจจะเผชิญกับพายุกล้าพัดตีจนทำให้ปีกหัก หรือนกนางนวลฝูงอื่นอาจรวมกันจิกตีให้บาดเจ็บจนถึงแก่ความตายก็อาจเป็นไปได้เช่นกัน

แต่ถ้าไม่เลือกมองเฉพาะด้านลบ หันมาดูด้านบวกบ้าง เป็นไปได้เช่นกันว่าในความเสี่ยงเหล่านี้ อาจจะมีผลตอบแทนที่คุ้มค่าอยู่ด้วย กล่าวคือ อาจจะมีเส้นทางสายใหม่ที่กลมสงบ มีฝูงปลาชุกชุม เนื้ออร่อย ไม่ต้องแย่งกับนกนางนวลฝูงอื่น เพราะยังไม่มีใครค้นพบ แล้วนกนางนวลหนุ่มตัวนี้จะกลายเป็นผู้บุกเบิกเส้นทางสายใหม่ให้แก่กลุ่มต่อไปก็อาจเป็นไปได้

ตามที่ยกมาให้ดูนี้ จะเห็นได้ว่าถ้าไม่มีผู้กล้าแตกฝูงอยู่บ้าง การค้นพบฟ้าใหม่ โลกใหม่ แบบเดียวกับนักบุกเบิก เช่น โคลัมบัส พระพุทธเจ้า พระเยซู หรือนักวิทยาศาสตร์กระตือรือร้น จะเกิดขึ้นไม่ได้ เพราะการที่ โคลัมบัส ค้นพบทวีปอเมริกาได้ เขาจะต้องกล้าเลือกเดินเรือในเส้นทางสายใหม่ที่ไม่ซ้ำเดิม การที่ พระพุทธองค์ จะทรงประดิษฐานพุทธศาสนาขึ้นได้ จะต้องละทิ้งความเชื่อของลัทธิศาสนาอื่นที่มีอยู่ก่อนหน้านั้นแล้ว การที่ พระเยซู จะประดิษฐ์คำสอนตามพันธสัญญาใหม่ขึ้นได้ จะต้องกล้าที่จะตัดแปลงแก้ไขหลักพันธสัญญาเดิมของโมเสส การที่ นักวิทยาศาสตร์ จะสร้างทฤษฎีใหม่ ๆ ได้ จะต้องหักล้างทฤษฎีเดิม เช่น การที่ โคเปอร์นิคัส เป็นผู้เสนอ โดยมี กาลิเลโอ ประกาศสนับสนุนว่าโลกหมุนรอบดวงอาทิตย์ โดยมีดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลางระบบสุริยจักรวาล จะต้องหักล้างทฤษฎีของ ปโตเลมี ที่ว่าดวงอาทิตย์หมุนรอบโลก โดยมีโลกเป็นศูนย์กลาง เป็นต้น

ผู้ที่มีวิญญานแห่งนักบุกเบิกจะมีไม่มากนักเมื่อเทียบส่วนกับมวลมนุษยชนส่วนใหญ่ โดยปกติวิสัยของมนุษย์ทั่วไป มักจะขลาดกลัว ไม่กล้าลองสิ่งใหม่ เพราะเห็นว่าเป็นความเสี่ยงและอาจนำมาซึ่งความเจ็บปวด จึงยอมวนเวียนซ้ำซากอยู่กับวิถีเดิม ๆ โดยมีข้ออ้างเพียงเพื่อความปลอดภัยเฉพาะหน้าวัน ๆ ว่า **นี่คือเส้นทางที่บรรพบุรุษให้ไว้ อนุชนจึงต้องเดินตามต่อไป** ถ้าหากจะมีความผิดพลาดใด ๆ เกิดขึ้น หาใช่ความผิดของคนรุ่นตนไม่ หากแต่โยนให้เป็นของบรรพบุรุษ คนพวกนี้ไม่เคยย้อนคิดและตั้งคำถามว่า **เส้นทางที่บรรพบุรุษให้ไว้ อาจจะไม่เหมาะกับสมัยนั้น แต่ครั้นสภาพแวดล้อมเปลี่ยนไป มันยังคงเหมาะสมอยู่อีกหรือไม่ ? เส้นทางสายนั้นยังคงนำทางไปสู่เป้าหมายได้อยู่หรือไม่ ? คนทั่วไปมักจะละเลยไม่เฉลียวใจคิดถึงความจริงข้อนี้**

ส่วน **ผู้กล้า** ที่มีวิญญานนักบุกเบิก ซึ่งมีไม่มากนัก แต่เขากล้าคิด กล้าตั้งคำถาม และกล้าสำรวจว่า จะก้าวเดินต่อไปอย่างไรจึงจะสำเร็จประโยชน์กว่า ถ้าเห็นว่าการตีประเพณีไต่ยังคงเป็น **เครื่องมือ** ช่วยให้เราเดินได้ดี เขาจะอนุรักษ์ไว้ แต่ในทางตรงข้าม ถ้าเห็นว่าเป็นสิ่งคร่ำครึล้าสมัย และไม่ช่วยให้สำเร็จประโยชน์อีกต่อไป ก็ไม่ลังเลที่จะรื้อ

ทิ้งและสร้างเอาใหม่ เพราะจารีตประเพณีหรือวิถีแห่งอดีต เป็นเพียง “เครื่องมือ” รับใช้ชีวิตและสังคมที่ถูกสร้างโดยน้ำมือมนุษย์ มันจึงอาจจะถูกรื้อทิ้งและสร้างขึ้นใหม่โดยน้ำมือมนุษย์ได้เช่นกัน การสร้างสิ่งใหม่บางครั้งอาจจำต้องรื้อสิ่งเก่า ๆ ทิ้งเสียบ้าง มิเช่นนั้นจะไม่มีที่ว่างพอสำหรับสร้างสิ่งใหม่ได้ หากอนุชนไม่กล้าสร้างอะไรเอาเองบ้าง สมมติว่าถ้าบรรพบุรุษฟื้นขึ้นมา อาจจะตำหนิว่าไม่รู้จักคิด คอยแต่จะกินบุญเก่า ทั้งนี้เพราะมัวยึดจารีตประเพณีและวิถีดั้งเดิมว่าเป็นเสมือน เทวรูปอันศักดิ์สิทธิ์ ที่ละเมิดแตะต้องไม่ได้ แล้วยอมตกอยู่ใต้เครื่องพันธนาการนี้จนกระดิกกระเดี้ยไม่ได้ ชีวิตแต่ละวันจึงต้องวนเวียนซ้ำซากอยู่กับสิ่งเดิม ๆ ที่ด้อยค่า ขลาดกลัว ไร้เหตุผลและน่าเบื่อหน่าย

อุปมาเรื่องนกนางนวลแตกฝูงฉันใด อุปไมยเรื่องการค้นหาเส้นทางสายใหม่ของท่านพุทธทาสก็ฉันนั้น ท่านเป็นผู้กล้าที่จะแหวกวิถีแห่งอดีตที่เห็นว่าไร้ประโยชน์ ดังที่ท่านกล่าวว่า “...เราจะอนุรักษ์สิ่งที่ควรอนุรักษ์ แต่จะไม่อย่างหลับหูหลับตาวัฒนธรรมไทย เอกลักษณ์ไทย อะไรก็ตามเราจะไม่อนุรักษ์อย่างหลับหูหลับตา...”²

ตลอดเวลาบนเส้นทางแห่งบรรพชิต นับตั้งแต่เริ่มอุปสมบท เริ่มสังเกตพบว่าวิถีศึกษาธรรมะในสมัยนั้นล้วนเป็นไปเพื่อลาภ ยศ สรรเสริญ สุข เมื่อเริ่มประจักษ์เช่นนี้อุดมการณ์แบบนกนางนวลหนุ่มค่อย ๆ เพาะบ่มขึ้นตามลำดับ เริ่มเบื่อหน่ายและเกลียดวิถีชีวิตเยี่ยงภิกษุในเมืองหลวง รู้สึกแปลกแยกและเชื่อว่าวิถีนี้มีโชหนทางดับทุกข์มิใช่เส้นทางที่ใช้ตามรอยพระอรหันต์ ถ้ามัวฝืนเดินตามจนกระทั่งตายก็ไปไม่ถึงจุดหมาย ท่านจึงตัดสินใจหันหลังให้กรุงเทพฯ ฯ “เมืองศิวิไลซ์” เพื่อแสวงหาเส้นทางสายใหม่ ในครั้งนั้นเคยคิดถึงขั้นจะไปอยู่กับพวกโยคีในอินเดีย โดยที่ไม่หวังว่าจะต้องประสบความยากลำบาก แม้จะไม่ได้พบหน้าญาติพี่น้องอีกก็ยอม ดังที่ท่านได้แสดงความเข้าใจไว้ในจดหมายที่เขียนถึง นายธรรมทาส (ผู้เป็นน้อง) ดังความตอนหนึ่งว่า

เราเดินตามโลกตั้งแต่นาทีที่เกิดมาจนถึงนาทีที่มีความรู้สึกนี้ ต่อไปนี้เราจะไม่เดินตามโลก และลาโลกไปค้นหาสิ่งที่บริสุทธิ์ตามรอยพระอริยะที่ค้นแล้วจนพบ หากเราขึ้นเดินตามโลกและเป็นการเดินตามหลังโลก ; ตามหลังอย่างไม่มีเวลาทันถึงแม้ว่าเราจะเกิดอีกตั้งแสนชาติก็ดี บัดนี้เราไม่เดินตามหลังโลกอีกต่อไป; จะอาศัยโลกสักแต่กาย; ส่วนใจเราจะทำให้เป็นอิสระจากโลกอย่างที่สุด; เพื่อเราจะได้พบความบริสุทธิ์ในขณะนั้น

เรายังพบอีกว่าการเป็นห่วงญาติพี่น้อง, เพื่อนและศิษย์เป็นการทำลายความสำเร็จแห่งการค้นหาความสุขและความบริสุทธิ์ ซึ่งเราตั้งใจพยายามจะหามาให้แก่อแม่พี่น้องที่เรากำลังเป็นห่วงอยู่นั่นเอง ขึ้นเป็นดังนี้เราคงตายเสียก่อนเป็นแน่ เราจะทำตามอย่างพระพุทธเจ้า; ตามคำบอกเล่าของพระองค์เองว่า พระองค์

ออกค้นหาความบริสุทธิ์ทั้งขณะที่พ่อแม่พี่น้องมีน้ำตาเต็มหน้าเพราะไม่อยากให้
จากไป (ในบาลีแท้ยังไม่พบการหนีออกบวช) การที่เราปลงตกเช่นนี้ เป็นการ
ทำให้เราฟรีขึ้นอีกเปราะหนึ่ง และหวังว่าพ่อแม่พี่น้องของเราคงปลงตกเช่นเดียวกัน;
แม้ว่าบางทีเราจะต้องจาก จนไม่อาจพบกันเลยก็ได้³

อันที่จริงอุดมการณ์แบบนางนวลแตกฝูง หรือความคิดเชิงปฏิรูปวงการพุทธศาสนา
ในสังคมไทย มิใช่เพิ่งมีท่านพุทธทาสเป็นรายแรก ก่อนหน้านี้ “เทียนวรรณ” และ “สมเด็จพระ
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส” ก็เคยคิดเช่นนี้ ดังที่ท่านพุทธทาสเล่าไว้ในแถลงการณ์สวน
โมกข์ 50 ปี ว่า การปฏิรูปวงการศาสนา มีมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระยาวชิรญาณวโรรส
ซึ่งน่าจะได้รับการยกย่องให้เป็นยอดแห่งนักปฏิรูปเลยก็เดียว หรือถ้าจะมองย้อนลึกไป
กว่านั้น “ต. วรรณโก” หรือ “เทียนวรรณ” ก็มีอุดมการณ์แบบนี้ และลงมือทำมาก่อน
ท่านสมเด็จพระยา ฯ เสียอีก แต่ทำอะไรได้ไม่ค่อยถนัดนัก เพราะเป็นเพียงคน
ธรรมดาสಾಮัญ แล้วยังถูกจับขังคุกเสียด้วย เพราะพูดอะไรผิดไปจากเดิม ส่วนสมเด็จพระ
กรมพระยา ฯ ท่านเป็นเจ้า จึงสามารถทำอะไรได้อย่างอิสระกว่า⁴

เมื่ออุดมการณ์ค่อย ๆ พักตัวจนบรรเจิดจ้ำจื้นตามลำดับ ท่านจึงตัดสินใจเด็ด
เดี่ยวที่จะโบยบินออกแสวงหาเส้นทางสายใหม่เช่นเดียวกับนางนวลหนุ่มในนิทานที่
อุปมานั้น และยอมเป็นที่แน่นอนว่าบนเส้นทางสายดังกล่าว ย่อมเต็มไปด้วยอุปสรรค
และขวากหนาม ดังที่ท่านถูกกล่าวหาว่าเป็นพระนอกคอก พระดัดจริต พระคอมมิวนิสต์
พระบ้า ฯลฯ แต่ท่านยินดีที่จะเป็น “ผู้บ้า” ดังที่ท่านกล่าวไว้อีกตอนหนึ่งว่า “...อาตมาก็
เลยบ้าไปคนเดียว ที่ไม่ยอมรับหนังสือวิสุทธิมรรคทั้ง 100 เปอร์เซ็นต์... คัมภีร์
สังสารสังคะ หรือคัมภีร์อะไรที่คล้าย ๆ กันเราก็ไม่ยอมรับ โดยเฉพาะอภิธรรม
ที่ต้องนั่งนับเม็ดมะขามนี้ เราก็ไม่ยอมรับ เราจะมีอภิธรรมโดยตรง...”⁵ (คำว่า
“อภิธรรมนับเม็ดมะขาม” เป็นคำที่ท่านใช้เรียกพวกที่ศึกษาพระอภิธรรมตามแบบพม่า ที่
ศึกษาโดยวิธีท่องจำ ต้องจำให้ได้ว่าจิตมีกี่ดวง เมื่อแจกแจงออกไปมากก็กลัวลืม จึงต้อง
นำเม็ดมะขามมาวางและแยกออกเป็นกอง ๆ เพื่อเป็นเครื่องช่วยจำ บางครั้งท่านเรียก
อภิธรรมแบบนี้ว่า “อภิธรรมรังหนู” คือ รกรุงรังเหมือนรังหนู⁶

คำครหาต่าง ๆ โดยเฉพาะการถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ อาจเป็นคลื่นจัด
ลมแรงที่มากกระทบบ้าง แต่ไม่หือถอย ยังคงมีปณิธานมุ่งมั่น ดังที่บันทึกไว้เป็นความทรง
จำตอนหนึ่งว่า

**การทำอะไรใหม่ ๆ แปลก ๆ ไปจากที่เขากระทำกันอยู่นั้น จะต้องถูก
มองในแง่ร้ายบ้างส่วนหนึ่งเป็นธรรมดา ไม่ว่าผู้ทำจะมีกำลังและอิทธิพลมาก**

หรือน้อย ถ้ามีอิทธิพลมากจะแตกต่างกันอยู่บ้าง ก็ตรงที่เขาไม่กล้าพูดซึ่งหน้าเท่านั้น ผู้ที่คิดจะทำสิ่งหนึ่งสิ่งใด ซึ่งเป็นการปฏิบัติแก้ไขหรือรื้อฟื้นทำให้ดีขึ้นขออย่าได้ไปเอาใจใส่กับการนิทนาบว่าร้ายของผู้เข้าใจผิด ซึ่งโลกนี้จะต้องมีเป็นธรรมดา นั่นเลย ทำไปด้วยบริสุทธิ์ใจก็พอแล้ว ผลจักเกิดขึ้นเท่ากับการกระทำอันบริสุทธิ์ของตน...⁷

ด้วยปณิธานมุ่งมั่น ท่านจึงก้าวต่อไปไม่หยุดยั้ง ไม่ยอมให้วิถีเดิม ๆ กักขังไว้อีก อุปมาได้กับผู้ที่ใช้มือสองข้างกอดเสาไว้แน่น แล้วบอกว่าไปไหนไม่ได้ ถ้าจะไปต้องมีใครช่วยตัดเสาก่อน แต่ท่านเลือกที่จะปล่อยมือมากกว่ารอให้ผู้อื่นมาช่วยตัดเสา และหลังจากปล่อยมือแล้ว ก็โยนบินออกไปแสวงหาเส้นทางสายใหม่ โดยตั้งใจว่าแม้จะต้องค้นหายาวนานตลอดชีวิตก็ยอม

ปัจจุบันนี้ ชาวพุทธในสังคมไทยส่วนหนึ่งและอีกบางส่วนของสังคมโลก เชื่อว่าท่านได้ค้นพบเส้นทางสายที่ต้องการแล้ว คือ เส้นทางสายพุทธทาส หรือ สายสวนโมกข์ อันเป็นผลผลิตจาก ภูมิปัญญาการนำทางสู่เนื้อธรรมของท่าน โดยแท้ ซึ่งเป็นเส้นทางที่หลายคนอาจพอใจที่จะเดินตาม ฉะนั้นเพื่อที่จะพิจารณาร่วมกันว่า เส้นทางสายนี้มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวอย่างไร ? เหมือนหรือต่างจากเส้นทางอื่นอย่างไร ? บนเส้นทางนี้มีอุปสรรคขวากหนามอะไร ? ท่านเอาชนะได้อย่างไร ? ควรจะก้าวตามหรือไม่ ? เหมาะที่จะเป็นมรรควิถีสู่ความเป็นสากลได้หรือไม่ ?

ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นโจทย์คำถามที่งานวิจัยชิ้นนี้เชิญชวนให้ท่านผู้อ่านช่วยกันติดตาม ร่วมกันพิจารณา และวิพากษ์วิจารณ์ต่อไป

2. หลักการและเหตุผล

ถ้าย้อนอดีตประมาณ 2500 กว่าปีมาแล้ว สมัยเมื่อเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกบวชเมื่อพระชนมายุได้ 29 พรรษา แล้วทรงศึกษาในสำนักของอาฬารดาบสและอุทกดาบส จนจบสิ้นความรู้ของอาจารย์ทั้งสอง แต่ทรงพบว่าสิ่งที่ได้มีชีพที่สุดแห่งความดับทุกข์ จึงทรงบำเพ็ญเพียรด้วยพระองค์เอง โดยการ บำเพ็ญทุกรกิริยา แต่ท้ายที่สุดทรงค้นพบว่ามิใช่หนทางดับทุกข์เช่นกัน จึงหันมาดำเนินทางสายกลาง ที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา คือ ไม่ทรมานตนเองให้เดือดร้อนลำบาก แต่ในขณะที่เดียวกันก็ไม่หมกมุ่นในกามสุข ทรงดำรงอยู่อย่างง่าย ๆ เบาทบบาย แบบกินอยู่ หลับนอนกลางคืน ไม่ติดยึดกับสิ่งใด ๆ แล้วหันมาบำเพ็ญเพียรทางจิต ท้ายที่สุดทรงค้นพบหนทางดับทุกข์ (ตรัสรู้) เมื่อวันเพ็ญเดือน 6 ของปีที่มีพระชนมวารได้ 35 พรรษา รวมเวลาแห่งการศึกษาค้นคว้าและบำเพ็ญเพียรทั้งสิ้นนานถึง 6 ปี เมื่อตรัสรู้แล้วทรงดำริว่า ธรรมะที่ค้นพบเป็นสิ่งละเอียดลึกซึ้งเกินกว่าที่จะ

สอนให้ผู้อื่นรู้ตามเห็นตามได้ ที่แรกทรงท้อพระทัยแทบจะไม่ทรงประกาศคำสอนนั้น ดังที่ทรงปรารภกับพระองค์เองว่า

ก็เหล่าหมู่ประชาชนนี้ เป็นผู้เรงรมย์อยู่ด้วยอาลัย ยินดีอยู่ในอาลัย ละเลิงอยู่ในอาลัย... ฐานะอันนี้ย่อมเป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก... ก็ถ้าเราพึงแสดงธรรม และคนอื่นไม่เข้าใจต่อเรา ชื่อนั้นก็เป็นความเหน้อยเปล่าแก่เรา จะพึงทำความลำบากเปล่าแก่เรา⁸

แต่ครั้งทรงทบทวนไตรตรองดู พบว่าโดยธรรมชาติของมนุษย์อุปมาเหมือน **บัวสามเหล่า**⁹ ย่อมมีความฉลาดใจต่างกัน บางพวกอาจจะสอนให้รู้ตามเห็นตามได้ทันที อีกบางพวกอาจจะต้องใช้เวลาและวิธีการที่เหมาะสมกับอุปนิสัย ส่วนอีกบางพวกที่เป็นบัวได้น้ำประเภท **บรมบท** ซึ่งจะต้องเปลื้องบทเรียนมากเกินไป จะปล่อยให้ เป็นอาหารของเต่าและปลา เมื่อทรงคิดเช่นนี้ ก็ตัดสินใจพระทัยประกาศคำสอนแนวใหม่ในท่ามกลางคำสอนของศาสนาเดิมหลายลัทธิที่มีอยู่ก่อนหน้านั้นแล้ว การที่ประกาศคำสอนสอนแนวใหม่ ให้เป็นที่ยอมรับได้ จะต้องใช้ภูมิปัญญา กุศโลบาย และลีลาในชั้น **บรมครู** เลยกี่เดียว

เท่าที่ค้นพบปรากฏว่าวิธีการของพระองค์จะไม่เริ่มต้นจากสิ่งว่างเปล่า หรือห่างไกลจากพื้นฐานความเชื่อเดิมอย่างสิ้นเชิง หากแต่จะทรงหยิบยกเอาแนวคิด ความเชื่อ วิถีดำเนินชีวิต ตลอดจนวัฒนธรรมประจำถิ่นมาอธิบายความหมายเสียใหม่ให้สอดคล้องกับหลักการที่ทรงค้นพบ เช่น เรื่อง “พระพรหมมี 4 หน้า” ทรงอธิบายความหมายเสียใหม่เป็น **พรหมวิหารสี่**, “การไหว้เทวดาประจำทิศทั้งหก” ทรงอธิบายเป็น **ทิศหก** หรือแม้แต่คำว่า “นิพพาน” ที่นำมาใช้เป็นอุดมคติของพุทธศาสนา ก็เป็นคำกลางบ้านที่ใช้กันแพร่หลายและเข้าใจกันโดยทั่วไปแล้วในสมัยนั้นว่า หมายถึง “สงบ - เย็น”¹⁰ เป็นต้น

ในส่วนของเนื้อหาสาระที่ต่างไปจากลัทธิความเชื่อเดิม จะไม่ทรงต่อต้านหักล้าง เพราะจะเป็นการสร้างศัตรูโดยไม่จำเป็น แล้วกลายเป็นอุปสรรคต่อการเผยแผ่ของพระองค์เอง แต่จะทรงใช้วิธีอธิบายความหมายเสียใหม่ให้เกิดประโยชน์ต่อชีวิตประจำวัน¹¹ ส่วนผู้ฟังจะเห็นด้วยกับของฝ่ายใด ให้เลือกเชื่อเอาเอง ดังปรากฏหลักฐานใน **กาลามสูตร** (เกสปุตตสูตร) ว่าถ้าจะเชื่อหรือไม่เชื่อสิ่งใด ให้ถือหลักในการพิจารณาว่า **ก่อให้เกิดประโยชน์ เกิดสุข หรือ ให้เกิดโทษ เกิดทุกข์** มากกว่ากัน¹² หลักการนี้ ท่านพุทธทาสนำมาเป็นแบบอย่าง ดังจะให้เห็นในบทต่อ ๆ ไป

ด้วยภูมิปัญญาและกลวิธีอันชาญฉลาดนี้ จึงทำให้คำสอนแนวใหม่เผยแผ่ไปทั่วทั้งในและนอกชมพูทวีปสมัยนั้น ครั้นเมื่อสิ้นสมัยพุทธองค์ คำสอนที่เผยแผ่ไปตามถิ่นต่างๆ ได้ถูกปราชญ์รุ่นหลังตีความประยุกต์ใช้ จนมีผลให้แตกออกเป็นนิกายต่าง ๆ แต่ที่รู้จักกัน

อย่างกว้างขวางมี 2 นิกาย คือ ส่วนที่เผยแพร่ขึ้นไปทางเหนือ เรียกว่า นิกายฝ่ายเหนือ หรือ ลัทธิมหายาน หรือ อาจารย์วาท และส่วนที่เผยแพร่ลงมาทางใต้ เรียกว่า นิกายฝ่ายใต้ หรือ ลัทธิหินยาน หรือ เถรวาท

ในการที่จะตีความประยุทธ์ใช้คำสอนของพระพุทธองค์ให้สำเร็จประโยชน์ได้นั้น เราไม่สามารถที่จะเลือกเฉพาะมุมมองจากหลักคำสอนของฝ่ายเหนือโดยละเอียดของฝ่ายใต้ หรือจากของฝ่ายใต้โดยละเอียดของฝ่ายเหนือ (ภูมิปัญญานี้เป็นอีกหลักการหนึ่งที่ท่าน พุทธทาสยึดถือเป็นแบบอย่าง) มิเช่นนั้นจะทำให้การตีความไม่รอบด้าน ดังคำกล่าวที่ว่า

ปราชญ์เปรียบว่า พุทธศาสนาคือตัวนก มีศรัทธาข้างฝ่ายลัทธิหินยาน (เถรวาท) เป็นปีกข้างหนึ่ง มีศรัทธาข้างลัทธิมหายาน (อาจารย์วาท) เป็นอีกปีกหนึ่ง ปีกทั้งสองช่วยพยุงตัวนกให้โผผกไปสู่รวงรังของตนได้ฉันใด ลัทธิทั้งสองนั้นก็คือปีกช่วยเสริมเพิ่มกำลังให้พุทธศาสนา แผ่ไพศาลไปถึงจุดหมายได้เช่นเดียวกันฉันนั้น¹³

ถ้าจะพิจารณา สถานภาพของพุทธศาสนา ในประเทศไทย สมัยที่ภิกษุ **เงื่อม พานิช** (ต่อมาคือ ท่านพุทธทาส) เข้าร่วมกาฬาวาส (พ.ศ. 2469) แล้วเดินทางสู่กรุงเทพฯ ครั้งแรก (พ.ศ. 2471) และครั้งหลัง (พ.ศ. 2473) จนกระทั่งเดินทางกลับพุมเรียง (พ.ศ. 2475) รวมทั้งระยะเวลาที่สืบเนื่องกัน พอจะจำแนกได้ 4 ประการ¹⁴ คือ (1) พุทธศาสนามีใช้ศาสนาแห่ง **ศรัทธา** หรือ **เสาทินอันศักดิ์สิทธิ์** ที่ละเมิดแต่ต้องมีได้ หากแต่เป็นศาสนาแห่ง **ปัญญา** ที่ชาวตะวันตกเรียกกันว่า **ระบบคิด** หรือ **อุดมการณ์ของชีวิต** ที่สามารถนำมาวิพากษ์วิจารณ์โต้แย้งเพื่อหาจุดที่ลงตัวเหมาะสมได้เสมอ (2) สถานภาพของพุทธศาสนา มิได้ถูกกำหนดโดยวงการสงฆ์เพียงฝ่ายเดียว แต่เป็นศาสนาที่เปิดกว้างสำหรับคนทั่วไป เพราะแต่ละคนเคยบวชเรียนและมีความรู้เรื่องนี้ด้วยเช่นกัน (3) เมื่อมีการโต้แย้งกันในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา มักจะขยายผลออกไปเรื่อย ๆ โดยที่ไม่มีใครหรือองค์กรใดตัดสินชี้ขาดให้เป็นที่ยอมรับร่วมกันได้ และ (4) หลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนา มิได้ถูกหยิบยกมาวิพากษ์กันเฉพาะในประเด็นทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังถูกนำมาวิพากษ์ในประเด็นที่อยู่นอกวงการศาสนาอีกด้วย เช่น ในระยะหลังยังถูกหยิบยกมาสนทนากับลัทธิมาร์ก นำไปวิพากษ์ระบบทุนนิยมใหม่ หรือนำไปสร้างระบบการเมืองในอุดมคติแบบ “ธัมมิกสังคมนิยม” เป็นต้น

ในส่วนของวงการคณะสงฆ์ไทย ก็ตกอยู่ในสถานภาพตกต่ำ สับสนเรรวน¹⁵ กล่าวคือ ผู้ที่เข้าสู่บวรพุทธศาสนามีทั้งบวชตามประเพณี บวชเพื่อหนีสงสาร (ทำนิพพานให้แจ้ง) บวชผลาญข้าวสุก (กิน ๆ นอน ๆ ไม่ทำอะไร) บวชสนุกตามเพื่อน บวชเพื่อเยื่อพระศาสนา หรือเพราะไร้ญาติขาดมิตร ไร้ที่อยู่อาศัย อีกส่วนหนึ่ง บวชเพื่อเบียด หรือ บวชก่อนแต่งงาน

นอกจากนี้ยังมีผู้ที่บวชโดยมุ่งแสวงหาผลประโยชน์ ลาก ยศ สรรเสริญ สุข มุ่งยกสถานภาพให้สูงขึ้น ท่านพุทธทาสได้สะท้อนให้เห็นภาพลักษณะของวงการสงฆ์สมัยนั้นว่า

พวกหัวเก่าที่ไม่ยอมเปลี่ยนแปลงอะไรก็ยังมีอยู่มาก พวกหัวใหม่นั้นยังไม่ถึงกับทำอะไรได้ดีจริงจังเจเนออกมาจนชนะน้ำใจพวกหัวเก่า โดยมากถ้าพูดกันตามตรงก็คือว่าท่านเหล่านั้นสบายแล้ว มีกินมีใช้สบาย ไม่ต้องไปยุ่งอะไร ท่านสบายเสียแล้ว ถึงเดี๋ยวนี้ก็เถอะ ท่านพอใจในความสบาย ไม่ต้องทำอะไร ก็มีลาภสักการะมาเรื่อย ๆ เป็นแสนเป็นล้าน พระทั้งหลายสนใจเรื่องสังคมมากกว่า สังคมกับคนรวย ไม่ได้สนใจเรื่องธรรมะธัมมโม เรื่องการศึกษา ความก้าวหน้า เว้นไว้แต่มันจะให้ผลเป็นลาภสักการะ พระมีหน้ามีตาหน่อยต้องมีห้องรับแขก เหมือนกับบ้านคนบดีมีชุดบุณวมใหญ่ มันมีลาภสักการะเป็นเบื้องหน้า เป็นวัตถุประสงค์ ถึงแม้จะสนใจเรื่องการศึกษาเรื่องอะไร ก็มุ่งลาภสักการะเป็นอันสูงส่ง และมันยากมากที่จะมีจิตใจบริสุทธิ์ เพื่อพระศาสนาให้ถูกต้องถาวร ลาภสักการะเสีย สรรเสริญเยินยอมันง่ายและเห็นชัด และดึงดูดที่สุด...¹⁶

สภาพดังกล่าวทำให้ภิกษุตกอยู่ในสถานะของผู้ร้น้อยด้วยปัญญา ล้าสมัย ไม่ทันโลก สุขุขราวาสไม่ได้ อีกทั้งไม่ชำนาญบาลีอันเป็นภาษาต้นกำเนิดของพุทธศาสนา สุดแท้แต่ผู้ที่อ้างว่ารู้จะชักชวนไปทางไหน ส่วนผู้ที่สนใจศึกษาอย่างจริงจังก็ขาดแคลนตำราที่มีเนื้อหาถูกต้อง จึงทำให้ภิกษุ หย่อนยานทั้งวินัยและสิกขาบท ขาดอุดมการณ์ของความเป็นภิกษุ ไม่เหมาะที่จะเป็นบุคคลต้นแบบทางคุณวุฒิและคุณธรรม ด้วยเหตุนี้ พวกหัวก้าวหน้าและปัญญาชนส่วนหนึ่ง จึงคิดที่จะปฏิรูปวงการคณะสงฆ์ เพื่อที่จะสร้างความเชื่อมั่นศรัทธาให้เกิดขึ้น

ในส่วนของภิกษุ เจื่อม พานิช เดิมทีมิได้มีเจตนาที่จะบวชเพื่อทำนิพพานให้แจ้ง หากแต่เพื่อให้โยมมารดาได้เกาะชายผ้าเหลืองตามคติของคนสมัยนั้น ดังที่ **ปัญญาันท-ภิกษุ** อ้างถึงคำพูดของ นายเจื่อม ก่อนที่จะบวช ว่า **“เรื่องบัญชี บัญชี เก็บไว้ก่อน เมื่อสิกขาออกมาแล้วค่อยมาทำต่ออีก”**¹⁷ แต่ครั้งบวชแล้วไม่อาจสึกภายในพรรษาเดียวตามที่ตั้งใจ ประกอบกับท่านเกิดในตระกูลที่เลื่อมใสศรัทธาพุทธศาสนา จึงได้รับการสนับสนุนให้ไปศึกษาที่กรุงเทพฯ ถึงสองครั้ง สถานภาพอันสับสนของวงการสงฆ์ไทยสมัยนั้น ถูกซึมซับเข้ามาในระบบคิด ครั้นท่านกลับมาตั้งสวนโมกข์ ในปี พ.ศ. 2475 ช่วงนั้นมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สู่ระบอบประชาธิปไตย ท่านเห็นว่าถึงคราวที่จะเปลี่ยนแปลงในวงการสงฆ์ด้วยเช่นกัน การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งนั้นมีผลผลักดันให้ภิกษุรุ่นหนุ่มที่วัดปทุมคงคา (วัดที่ท่านพุทธทาสเคยไปอาศัยอยู่) นำ

มาเลียนแบบโดยเคลื่อนไหวยึดอำนาจเจ้าอาวาส เพื่อเปลี่ยนให้เป็น **ระบอบประชาธิปไตยแบบพระ** จนต่อมาก่อให้เกิดพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ประกอบด้วย **สังฆสภา คณะสังฆมนตรี และ สังฆนายก** เลียนแบบองค์กรฝ่ายบ้านเมือง¹⁸

ภิกษุเงื่อม สอบได้เปรียญธรรมประโยค 3 ได้ชื่อว่า **มหาเงื่อม** แต่ก็สอบตกเปรียญธรรมประโยค 4 เพราะแปลบาลีแปลกไปจากผู้อื่น ประกอบกับไม่ยอมรับวิถีศึกษาแบบ “พระเมือง” สภาพการณ์เหล่านี้ล้วนเป็นตัวกระตุ้นให้มีความคิดในเชิง **ตอบโต้** สิ่ง que เห็นว่าไม่ถูกต้อง ท่านจึงเดินทางกลับบ้านเกิดมาเป็น “พระบ้าน” แล้วเปลี่ยนเป็น “พระป่า” โดยเริ่มตั้งสวนโมกข์ ที่ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เมื่อเดือน พฤษภาคม ปี พ.ศ. 2475 (1 เดือนก่อนเปลี่ยนระบอบการปกครอง) ท่านได้ประกาศเจตนารมณ์และใช้นามว่า “พุทธทาส” ลงในหนังสือ “พุทธศาสนา” ฉบับปฐมฤกษ์ (ฉบับวันที่ 28 สิงหาคม พ.ศ. 2476) ว่า “**พุทธสฺสาคหิ นิยยาเทมิ สรริณชชีวิตถจิทิ พุทธสฺสาคหิสฺสุมิ ทาโส ว พุทฺโธ เม สามิกิสฺสโร - อิติ พุทธทาโส**” แปลว่า “ข้าพเจ้าขอมอบร่างกายและชีวิตนี้ ถวายแด่พระพุทเจ้า ข้าพเจ้าเป็นทาสของพระพุทเจ้า พระพุทเจ้าเป็นนายของข้าพเจ้า ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ข้าพเจ้าจึงชื่อว่า **พุทธทาส**”¹⁹ หลังจากนั้นก็ลงมือศึกษาหลักธรรมคำสอนของพระพุททองค้อย่างจริงจัง เพื่อ **สืบค้น ชุมทรัพย์จากพระโอษฐ์** และ **สานต่อจากรอยพระอรหันต์** เพื่อที่จะได้ก้าวนำทางและ สืบทอดธรรมตามแบบฉบับที่คิดฝันต่อไป

ในระยะแรก ๆ ที่มาจำพรรษาอยู่ ณ วัดร้างตระพังจิก ที่สวนโมกข์พุมเรียง เพียงรูปเดียว ได้ตกเป็นข่าวเล่าลือในหมู่เด็ก ๆ ว่า เป็นพระบ้าที่ถูกนำมากักตัวไว้เพื่อมิให้รบกวนผู้อื่น ยามเข้าขณะทีออกไปบิณฑบาต เด็กจะร้องบอกต่อ ๆ กันว่า “พระบ้ามาแล้ว ๆ” และในระยะ 10 ปีแรกของการเผยแพร่ธรรมะด้วยวิธีการอันแปลกแหวกแนว ได้ก่อให้เกิดความเข้าใจผิดในหมู่ชาวพุททอย่างกว้างขวาง จนท่านถูกกล่าวหาต่าง ๆ นานา เช่น ถูกเรียกว่าเป็น “คนสวนกระแสโลก”, “พระนอกแบบ”, “เดียรถีย์ทาส”, “เทวทัตกลับชาติมาเกิด” ฯลฯ ในที่นี้พอจะยกข้อโจมตีมาให้ดูเป็นตัวอย่างเช่น **พระอนันต์ชยานันโท** (เสนาขันธ์) โจมตีว่า

งานของพุทธทาส...เปรียบเสมือนขนมหวานสวยหอม แต่เจือด้วยยาพิษ ถ้าผู้ใดมักง่ายปัญญาตื้น ก็หลงเชื่อเสพเข้าไปจนหัวใจไม่ขึ้น นับว่าเป็นการทำลายพุทธศาสนาอย่างโจ่งแจ้ง โจ่งครึ้มที่สุดในยุคนี้ แต่กลับไม่มีพระเถระรูปใดหรือสมาคมชาวพุททใดที่กล้าออกโรงต่อต้านคำสอนเดียรถีย์พุทธทาสนี้อย่างจริงจัง จึงเป็นเหตุให้องค์การฟื้นฟูพุทธศาสนาของนายปุ่น จงประเสริฐ ซึ่งเป็นกลุ่มสนับสนุนและกระบอกเสียงของพุทธทาส กระทำการเผยแพร่ขยายความคิดที่เป็นยาพิษชั่วร้ายสู่พุทธศาสนิกชน

ผู้รู้เท่าไม่ถึงการณ์ อย่างมากมายเหลือคณานับ²⁰

อีกตอนหนึ่ง กล่าวว่า “ใคร ๆ ก็พากันชื่นชมในการเผยแพร่ธรรมในแนวแปลกของท่าน เพราะใช้คำพูดที่ใหม่แหวกแนว ใช้คำไทยสลับอังกฤษกับบาลี ใช้ศัพท์ที่มีความหมายสองแง่สองง่าม แปลบาลีตามใจชอบ อธิบายพุทธพจน์ตามอัตโนมติของตัวเอง พยายามบิดเบือนคำสอนที่ลึกซึ้งให้ง่าย หลอกหลวงคนทั่วไปว่าสามารถเรียนรู้พุทธศาสนาได้ภายใน 15 นาที กล่าวเท็จต่อคนไทยทั้งชาติว่า คอมมิวนิสต์เข้ามาพุทธศาสนาก็อยู่ได้ และกล่าวจ้วงจาบว่า “พระอภิธรรมไม่ใช่พุทธพจน์ที่แท้จริง” กล่าวบิดเบือนว่าธรรมสูงสุดของพระพุทธเจ้า คือ จิตว่าง เหล่านี้ เป็นต้น”²¹

อีกตอนหนึ่ง โจมตีว่า “ท่านพุทธทาสมีประเพณีการพูดอย่างที่ชอบยกเอาภาษาอังกฤษขึ้นมาพูด ผู้เขียนเห็นว่าเรามีภาษาไทยที่ไพเราะและก็มี ความหมายบริบูรณ์อยู่แล้ว น่าจะใช้ภาษาไทยของเราดีกว่า ควรรักษาเอกลักษณ์ของภาษาไทยได้ การใช้ภาษาอังกฤษอาจใช้ในกรณีที่คำนั้นไม่มีในภาษาไทย กรณีของท่านพุทธทาสนี้ ไม่น่าจะมีความเคยชินในการพูดภาษาอังกฤษเลย อาจทำให้คนอื่นคิดว่าเป็นการอวดตัว”²²

อย่างไรก็ตาม หลังจากเผยแพร่ธรรมะด้วยลีลา สนวนโมกข์ ได้ระยะหนึ่ง กลับมีผู้กล่าวถึงท่านในหลายหลากแง่มุม ดังที่ **ไพโรจน์ อยมณเฑียร** รวบรวมไว้ในหนังสือชื่อ “แต่...ท่านพุทธทาส พระอริยเจ้าแห่งสวนโมกขพลาราม” (2536) รวมได้ถึง 129 มุมมอง²³ ซึ่งจะคัดสรรมาให้ดูพอเป็นตัวอย่างดังนี้

สัญญา ธรรมศักดิ์ เขียนถึงท่านว่า “หาผู้เสมอเหมือนมิได้”²⁴, **โดนัลด์ เค. สแวร์เธอร์** เขียนว่า “ช่วยกระตุ้นเตือนสติ”²⁵, “ธัมมิกสังคัมคือทางสู่ชุมชนที่แท้จริง”²⁶, “นักปรัชญานอกระบบ”²⁷, “ประวัติศาสตร์จะต้องยกย่องเชิดชู”²⁸, “เป็นหนึ่งในหมู่สงฆ์”²⁹, “เป็นอัจฉริยะชั้นแนวหน้า”³⁰, “ผลงานของท่านนั้นทำทลาย”³¹, “ผู้แหวกแนวแห่งเถรวาท”³², “พระอรธกถาจารย์ฝ่ายเถรวาท”³³, **ศ.นพ. ประเวศ วะสี** เขียนว่าเป็น “เพชรน้ำเอก”³⁴, “มีเอกลักษณ์สำคัญ 7 ประการ”³⁵, “ยากนักที่จะมีมหาบุรุษอย่างท่านพุทธทาส”³⁶, **ส. ศิวรักษ์** เขียนถึงท่านในหลากหลายแง่มุม เช่น “ความสำคัญของพญาหงส์ นกกระจอกไม่สามารถเข้าใจได้”³⁷, “แจกแจกวิจัยธรรมที่ลุ่มลึก”³⁸, “ตีความคำสอนได้สมสมัย”³⁹, “ทั้งหมดที่ท่านทำเป็นเรื่องภูมิปัญญาไทย”⁴⁰ “เทียบเท่าพระพุทธโฆษาจารย์และท่านนาคคารุณ”⁴¹, “ปราชญ์แห่งพุทธศาสนา”⁴², “เป็นผู้ฉายแสงอันแรงกล้า”⁴³, “เป็นพระแปลกที่แหวกแนว”⁴⁴ “เป็นพระองค์แรกที่ได้รับการยอมรับจากสถาบันวิชาการชั้นสูง”⁴⁵, “ผลงานของท่านแพร่หลายไปต่างประเทศ”⁴⁶, “ผู้หันเหุชนเข้าสู่พุทธศาสนา”⁴⁷, “พ้นไปจากนิกาย”⁴⁸, “พระคุณของท่านอาจารย์อยู่เหนือเศียรเกล้า”⁴⁹, “พระที่ดีที่สุดในฉลาดที่สุด”⁵⁰, “มีทัศนคติที่กว้าง

ไกลและลึกซึ้ง”⁵¹, “สำนักแรกที่รวมคณาจารย์และวิปัสสนาจารย์ รวมคามวาสีและอรัญวาสี เข้าด้วยกัน”⁵², “องค์แรกที่ให้ความสำคัญแก่มหายาน”⁵³, องค์แรกและองค์เดียวที่ชี้แนวทางแห่งปรัชญาการเมืองไทย”⁵⁴, “อ่อนน้อมถ่อมตนยิ่งนัก”⁵⁵

ท่านปัญญาบัณฑิต บอกว่า “ใช้ของประหยัดที่สุด”⁵⁶, “นิสัยละเอียดลออ”⁵⁷, “รัฐบุรุษอาวุโส ดร. ปรีดี พนมยงค์ เลื่อมใสท่านพุทธทาส”⁵⁸, “รู้จักภาษาอังกฤษดี สามารถคุยกับ ดร. ฟรังค์ด้วยภาษาอังกฤษได้ถึง 3 วัน 3 คืน”⁵⁹, **พระไพศาล วิสาโล** บอกว่า “จุดยืนของท่านอยู่ที่การเอื้ออาทรต่อมนุษย์”⁶⁰, **พระมหาณรงค์ จิตตโสภโณ** เขียนว่าท่านเป็น “นักคิดอัจฉริยะของไทย”⁶¹, “เป็นมหาบุรุษผู้มีความรู้และการปฏิบัติที่ยิ่งใหญ่”⁶², **พระมหาประยูร มิถุกษ์** เขียนว่าเป็น “พระนักเผยแผ่ที่มีผลงานมาก”⁶³, “พุดจากประสบการณ์โยงเข้าสู่ตำรา”⁶⁴, **พระพยอม กัลยาโณ** เขียนว่า “ไม่มีผู้ใดจะเทียบเท่าท่านได้”⁶⁵, **สมณานนท์ (สันติโศก)** เขียนว่า “หลวงปู่พุทธทาสกับธรรมชาติแบบทวนกระแส”⁶⁶, **พระเทพเวที (พระธรรมปิฎก)** เขียนถึงพุทธทาสว่า “เอาความคิดของท่าน อย่าเอาท่านเป็นสูตรสำเร็จ”⁶⁷

สมัคร บุราวาส เขียนว่า “ท่านก่อให้เกิดการปฏิวัติในพุทธศาสนา”⁶⁸, **เสรี พงศ์พิศ** บอกว่า “งานของท่านล้ำลึกนักยากที่จะเข้าใจ”⁶⁹, “แนวความคิดของท่านมีอิทธิพล”⁷⁰, “ปราชญ์ผู้นำกระบวนการวิพากษ์สังคม”⁷¹, “ผู้นำทางความคิดทางศาสนาที่โดดเด่น”⁷², **หัจฉิประยูร วทนายกุล** เขียนว่า “จุดหมายของท่านอยู่ที่ความเป็นมนุษย์”⁷³, **เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์** เขียนว่าเป็น “พระผู้หนึ่งบนลึงไม้”⁷⁴, **ศรีบูรพา** เขียนว่าเป็น “ผู้ทรงธรรมที่มีคุณค่ายิ่งของพุทธศาสนา”⁷⁵, **ธีรทาส** เขียนว่าเป็น “ปราชญ์ผู้มีใจสูง”⁷⁶, “ผู้บุกเบิกทางสุญญตา”⁷⁷, **เกษม อัจฉาสัย** กล่าวว่าคำสอนของท่าน “ตรงไปตรงมาไม่มอมเมา”⁷⁸, **วิลาส มณีวัต** เขียนว่า “ศาสนาไม่เป็นสิ่งล้าสมัยเพราะท่านพุทธทาส”⁷⁹, “อ่านงานของท่านแล้วจะเข้าใจพุทธศาสนาทันที”⁸⁰, **น้อย อินทนนท์ (มาลัย ชูพินิจ)** เขียนว่า “หนุ่มสาวสนใจศานา ก็เพราะท่าน”⁸¹, **สมภาร พรมทา** เขียนว่า “ท่านพุทธทาสกับทางเดินชีวิตอันยาวนาน”⁸²

รัฐจวน อินทรกำแหง กล่าวว่า “คำสอนของท่านพุ่งตรงหัวใจ”⁸³, **สาวก** เขียนว่า “คำสอนเป็นสัมมาทิฐิ”⁸⁴, “พุทธสาวกที่แท้จริง”⁸⁵, **สัมพันธ์ ก้องสมุทร** เขียนว่า “คุณวิลาสบอกว่า นับร้อยปีจึงจะพบนักคิดที่ยิ่งใหญ่ คุณศรีบูรพาบอกว่า คำบรรยายของท่านหลังไหลมาอย่างจับใจ”⁸⁶, **สันติสุข โสภณศิริ** กล่าวว่าท่าน “กล้าแสดงศาสนาทัศน์อันท้าทาย”⁸⁷, **สุนัย เศรษฐบุญสร้าง** กล่าวว่าท่านเป็น “คนแรกที่ถางทางและหว่านเมล็ดพันธุ์ของวิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม”⁸⁸, **ประชา หุตานวัตร** เขียนถึงท่านบางแง่มุม เช่น “คุณค่าของงานที่ท่านทำได้ เหนือวิสัยที่ผู้ใดจะพรรณนาให้ครบถ้วนได้”⁸⁹, “งาน

คิดของท่านคือขุมทรัพย์ทางปัญญาอันทรงค่า”⁹⁰, “พระคุณอันยิ่งใหญ่ของท่านอยู่ที่การอุทิศชีวิตศึกษาและปฏิบัติ”⁹¹, **คณินิตย์ จันทรบุตร** เขียนถึงท่านว่า “คำสอนของท่านเหมาะกับอุปนิสัยไทย”⁹², “ถูกใจมติต่าง ๆ นานา”⁹³, “นักคิดนักเขียนผู้ยิ่งใหญ่”⁹⁴, “นักวิพากษ์วิจารณ์การศึกษาและธรรมะ”⁹⁵

พล.ต. จำลอง ศรีเมือง กล่าวว่าท่านเป็น “พระเถระผู้ใหญ่องค์แรกที่ประกาศสังฆธรรม”⁹⁶, **วิศิษฐ์ วังวิญญู** เขียนว่าท่านเป็น “นักคิดทวนกระแสโลก”⁹⁷, “นักคิดนอกแบบ”⁹⁸, **เดอะเนชั่นสุดสัปดาห์** รายงานว่า “ชีวิตท่านพุทธทาสคือการรับใช้อย่างซื่อสัตย์บริสุทธิ์”⁹⁹, **น.ส.พ. ดอกเบญจธุรกิจ** เขียนว่า “ทาสแห่งพุทธองค์อริยสงฆ์...องค์พุทธทาสภิกขุ”¹⁰⁰, **วรทัศน์ วัชรวิสิ** เขียนว่าเป็น “ผู้วางรากฐานวัฒนธรรมของชาวพุทธ”¹⁰¹, “หนังสือ “คู่มือมนุษย์” ของท่านพุทธทาส เปลี่ยนแปลงชีวิตพระอาจารย์ยันตระ”¹⁰²

แก้วสรร อติโพธิ เขียนว่า “สอนธรรม ไม่ได้สอนการเมือง”¹⁰³, **โสรัจ โปธิแก้ว** เขียนว่าเป็น “พระเจ้าเตตเตเดียว”¹⁰⁴, **ธรรมรักษา** เขียนว่าเป็น “พ่อทางวิญญาณ”¹⁰⁵, “พุทธปรัชญาเมธีแห่งยุค”¹⁰⁶, **สาวก** เขียนว่า “พุทธทาสนำทางยอมสวางไสว”¹⁰⁷, “พุทธปรัชญาเมธีแห่งยุค” **ศิริศักดิ์ เขตตานุรักษ์** เขียนว่า “พุทธทาสภิกขุกับนาคราช”¹⁰⁸, **ใต้ ตามทาง** เขียนว่า “พุทธทาสภิกขุ นักปฏิวัติสังคมผู้ยิ่งใหญ่”¹⁰⁹, **ละเอียด ศิลาน้อย** และ**ธานินทร์ เหมบุตร** เขียนว่า “สามารถวิเคราะห์ประเด็นต่าง ๆ ได้ถึง 7-8 ชั้น”¹¹⁰

นอกจากคำวิพากษ์ในหลากหลายแง่มุมตามที่ยกมาให้คุณแล้ว ยังได้รับการกล่าวขวัญในเชิงอุปมาว่า เป็นเสมือน **จรวดท่อนแรก** ที่บุกเบิกหลักธรรมในพุทธศาสนามาใช้อธิบายศาสตร์แขนงต่าง ๆ จนส่งผลให้ **จรวดท่อนต่อมา** (ปราชญ์ท่านอื่น ๆ) เจริญรอยตาม โดยนำพุทธศาสนาไป สนทนา กับศาสตร์แขนงอื่น เช่น พุทธศาสนากับศึกษาศาสตร์ พุทธศาสนากับเศรษฐศาสตร์ พุทธศาสนากับรัฐศาสตร์ พุทธศาสนากับลัทธิมาร์ก พุทธศาสนากับประชาธิปไตย พุทธศาสนากับการพัฒนา พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน เป็นต้น

ผลงานของท่านหลายชิ้นได้รับการแปลเป็นภาษาต่างประเทศ เช่น ภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน จีน ญี่ปุ่น ลาว ศรีลังกา ทิเบต โดยเฉพาะส่วนที่แปลเป็นภาษาอังกฤษมีมากกว่า 20 เรื่อง หนังสือเรื่อง **คู่มือมนุษย์ ภาษาคน - ภาษาธรรม** และ **วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม** ได้ถูกนำไปตีพิมพ์ที่สำนักพิมพ์ WESTMINSTER ประเทศสหรัฐอเมริกา และได้รับการเผยแพร่ไปทั่วโลก หนังสือเรื่อง **ปฏิจสมุปปาบาทคืออะไร คู่มือมนุษย์** และ **แก่นพุทธศาสนา** ได้รับรางวัลจากองค์การยูเนสโก¹¹¹ นอกจากนี้ยังได้รับเชิญให้ไปแสดงปาฐกถาธรรม ณ เมืองย่างกุ้ง ประเทศสหภาพพม่า (เมียนมาร์) เมื่อปี พ.ศ. 2498 เนื่องในงานทำฉัฐสังคายนา¹¹²

ในส่วนของประเทศไทย มหาวิทยาลัยต่าง ๆ ได้ประกาศเกียรติคุณของท่านโดย ถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ เช่น มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ถวายปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ ปี พ.ศ. 2522, มหาวิทยาลัยศิลปากร ถวายปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาปรัชญาและศาสนา ปี พ.ศ. 2528, มหาวิทยาลัยรามคำแหง ถวายปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ ปี พ.ศ. 2528, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (ปรัชญา) ปี พ.ศ. 2530, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ถวายปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ ปี พ.ศ. 2530, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ถวายปริญญาการศึกษาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ ปี พ.ศ. 2533 และ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ ปี พ.ศ. 2536

ฉะนั้น จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจว่า การปฏิเสธรวิวิธีเผยแผ่ธรรมะแบบเดิม แล้วนำเสนอวิธีการใหม่ที่ว่านั้น ท่านใช้กลวิธีใด จึงสามารถเปลี่ยนสถานภาพจาก พระบ่าว ให้กลายมาเป็น จรวดท่อนแรก ได้ และการที่ประกาศตนว่าเป็น พุทธทาส นั้น ท่านได้นำเอาวิธีการ บทบาท ลีลา และภูมิปัญญาของพระพุทธองค์ผู้เป็นนาย มาประยุกต์ใช้มาน้อยแค่ไหนอย่างไร จึงทำให้ประสบความสำเร็จเป็นอย่างสูง จึงถือว่าเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง น่าจะได้ศึกษารวบรวมไว้เป็นมรดกทางปัญญาแก่วงการชาวพุทธและวงการศึกษาสืบไป

3. วัตถุประสงค์ และขอบเขตของการวิจัย

3.1 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาเกี่ยวกับ ภูมิปัญญาการนำทางสู่เนื้อธรรมของท่านพุทธทาส เพื่อที่จะรวบรวมไว้เป็นมรดกทางความคิด ทางสติปัญญา และนำมาใช้ประโยชน์ จากวัตถุประสงค์นี้ สามารถนำมาพัฒนาเป็นโจทย์คำถามวิจัยหลัก คือ ท่านพุทธทาสใช้ภูมิปัญญา กลวิธี บทบาท หรือ วิถีวิทยา แบบใด จึงสามารถนำคนให้หันเข้าหาธรรมะ นำมาสู่การวิพากษ์วิจารณ์ และนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน และอธิบายศาสตร์แขนงต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง และจากโจทย์คำถามนี้ สามารถนำมาจำแนกเป็นโจทย์คำถามวิจัยย่อย คือ

- 1 ท่านวิพากษ์วิธีเผยแผ่ธรรมะแบบเดิมว่าอย่างไร ? และเพราะอะไร ?
- 2 ท่านนำเสนอรูปแบบ วิธีการ กระบวนการ ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวอย่างไร ?
- 3 จากข้อ 2 ท่านได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากแหล่งใด ? และนำมาประยุกต์ใช้อย่างไร ?

4. ในการดำเนินตามอุดมการณ์ข้างต้น ต้องเผชิญกับอุปสรรคขวากหนามอะไร ? และเอาชนะได้อย่างไร ?
5. จากวิธีเผยแพร่ธรรมะแนวใหม่ ก่อให้เกิดผลกระทบอย่างไร ? ทั้งต่อตัวท่านเอง วงวิชาการทั่วไป วงวิชาการด้านศาสนา และต่อสังคมไทย ?
6. ท่านประสบความสำเร็จในการเผยแพร่ธรรมะแนวใหม่มากน้อยเพียงใด ? เพราะอะไร ?
7. ข้อคิดสำหรับนำมาประยุกต์ใช้มีอะไรบ้าง ? และจะประยุกต์ใช้อย่างไร ?

การตอบคำถามเหล่านี้ จะไม่ตอบเป็นรายข้อ แต่จะวิเคราะห์และสังเคราะห์หรือเรียงให้เป็นภาพรวม เพื่อที่จะตอบโจทย์คำถามวิจัยที่ว่า **ท่านใช้ภูมิปัญญาในการนำเข้าสู่เนื้อธรรมได้อย่างไร ?**

3.2 ขอบเขตของการวิจัย

ก่อนที่จะกำหนดขอบเขต ผู้วิจัยได้สำรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่าเคยมีผู้ทำการวิจัยเกี่ยวกับเรื่องราวของท่านไว้บ้างแล้วดังนี้

ชานาญ อิมสอาด วิจัยเรื่อง **“ชีวิตและผลงานด้านวรรณกรรมของพุทธทาสภิกขุ”** (2519) พบว่า วรรณกรรมของท่านแบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับศีลธรรม(โลกียะ) กับระดับโลกุตตระ ธรรมะที่ท่านถือถือว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนา คือ คำสอนที่ว่า **ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น** หรือสิ่งทั้งปวงเป็น **ความว่าง** (สูญญตา) และท่านถือว่าการที่จะเผยแผ่ศาสนาให้ได้ดีนั้น ผู้เผยแผ่จะต้องรอบรู้ทั้งด้านทฤษฎี (ปริยัติ) และปฏิบัติ

นิกิจ พลายชุม วิจัยเรื่อง **“วิเคราะห์วรรณกรรมของพุทธทาสภิกขุ”** (2523) โดยศึกษาวิเคราะห์ในเชิงปรัชญาศาสนา พบว่างานของท่านผสมผสานอยู่ด้วยคำสอนของหลายลัทธิศาสนา เช่น พุทธแบบเถรวาทและแบบมหายาน ฮินดู เช่น คริสต์ แต่ที่มีอิทธิพลต่อวรรณกรรมของท่านมากที่สุด คือ วิถีสอนแบบเซน ส่วนการตีความหลักคำสอนจะกระทำในสองรูปแบบ คือ **แบบบุคลาธิษฐาน** (ตีความแบบภาษาคน) และ **แบบธรรมาธิษฐาน** (ตีความแบบภาษาธรรม) ในแบบแรก กระทำโดยอธิบายความหมายของรูปศัพท์และเล่านิทานประกอบ ส่วนแบบหลัง กระทำโดยใช้ปริศนาธรรมและใช้ถ้อยคำสำนวน เพื่อค้นหาความหมายแฝงที่มีอยู่ในคำสอนนั้น

ชัชวาล คงมิ่ง วิจัยเรื่อง **“การเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในงานเขียนของ เฮนรี เดวิด ธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ”** (2538) โดยหยิบยกวรรณกรรมบางชิ้นของทั้งสองฝ่ายมาเปรียบเทียบกัน (บทคัดย่อ)

พบว่าบทบาทของมนุษย์ที่พึงปฏิบัติต่อสังคมของ **ธอโร** มีความชัดเจนและค่อนข้างมีความเป็นรูปธรรมมากกว่า ในขณะที่ของท่านพุทธทาสยังคงค่อนข้างเป็นนามธรรม (โดยเฉพาะเรื่อง “ธัมมิกสังคมนิยม”)

นอกจากงานวิจัยที่กล่าวนี้ ยังมีบทความ ข้อเขียนอีกหลายแห่ง เช่น **สุวรรณาสถาอานันท์** (2536) ได้ศึกษาแนวคิดของท่านโดยเปรียบเทียบกับของนิคายมหายาน 4 ด้าน คือ (1) ภาวะสากลแห่งธรรม : คำสอนที่ว่าธรรมะคือธรรมชาติ (2) ภาวะธรรมทางภาษา : คำสอนเรื่องภาษาคน - ภาษาธรรม (3) ความโน้มเอียงของสรรพสัตว์ที่จะบรรลุดูธรรม และ (4) การเสมอกันของสรรพสัตว์ที่จะพัฒนาตนเองให้บรรลุดูธรรม ซึ่ง **สุวรรณา** พบว่าแนวคิดของท่านสอดคล้องกับแนวคิดพื้นฐานของนิคายมหายาน

นอกจากนี้ยังสำรวจพบอีกว่า หลังจากท่านเคลื่อนย้ายกระบวนทัศน์ทางพุทธศาสนามาอธิบายการเมือง โดยสร้างรัฐในอุดมคติ ชื่อ “ธัมมิกสังคมนิยม” ได้นำมาสู่การวิพากษ์กันอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะ **ปรีชา ช่างขวัญอิน** ได้เขียนหนังสือชื่อ **ความคิดทางการเมืองของท่านพุทธทาสภิกขุ** (2538) โดยวิพากษ์ว่า “ธัมมิกสังคมนิยม” ของท่านมีหลักการไม่ตรงกับหลักแห่งสังคมนิยม โดยระบุไว้ชัดเจนในบทที่ 5 ว่า **ความคิดทางการเมืองของท่านพุทธทาสไม่ใช่สังคมนิยม** และ **ปรีชา** ยังวิเคราะห์เรื่อง **ภาษาคน - ภาษาธรรม**¹¹³ ว่าเป็นผลงานที่สร้างขึ้นโดยนำเอาแก่นแท้ของตะวันตกมาใช้ตีความเพื่อที่จะทำความเข้าใจหลักคำสอนในพุทธศาสนา

ในส่วนที่เป็นภาษาต่างประเทศ เท่าที่สำรวจได้ มีเช่น ผลงานชิ้นสำคัญของชาวฝรั่งเศสชื่อ **Louis Gabaude**¹¹⁴ เรื่อง “*Une hermeneutique bouddhique contemporaine de Thaïlande : Buddhadasa Bhikkhu*” ได้วิพากษ์ท่านพุทธทาสว่า เป็นภิกษุผู้มีโลกทัศน์ทันสมัย พระปัญญาชน ที่สามารถนำเอาหลักธรรมคำสอนในพุทธศาสนาอธิบายในรูปแบบของวิทยาศาสตร์ได้สำเร็จ ส่วนงานวิจัยฉบับล่าสุด (สิงหาคม 2544) ผู้วิจัยได้รับความอนุเคราะห์จาก **ศาสตราจารย์นายแพทย์ วิจารณ์ พานิช** ได้มอบปริญญาบัตรระดับปริญญาเอก ของ **อิโต** (Tomomi Ito) ซึ่งเสนอต่อ The Australian National University เรื่อง “*Discussions in the Buddhist public sphere in twentieth-century Thailand : Buddhadasa Bhikkhu and his world*” ในงานนี้ **อิโต** วิพากษ์พุทธศาสนาในสังคมไทยในศตวรรษที่ 20 ด้วย “ที่พรรค” ของท่านพุทธทาส และโลกรอบข้าง (his world) พยายามที่จะศึกษา **ความท้าทายทางปัญญา** ที่ปรากฏในคำสอนของพุทธศาสนา ทั้งนี้ **เพื่อที่ประสานภูมิปัญญาไทยเข้ากับความทันสมัยของโลกตะวันตก** การศึกษาครั้งนี้กระทำโดยสำรวจความคิดเห็นจากปัญญาชนชาวพุทธและผู้ที่เกี่ยวข้องกับท่านพุทธทาส ในช่วงศตวรรษที่ 20 ซึ่งผู้วิจัย (อิโต) เรียกการศึกษารูปแบบนี้ว่าเป็น **องค์รวมแห่งพหุเสวนา** (Totality of plural forum)

ในงานชิ้นนี้ **อิโต** เริ่มต้นโดยปูพื้นให้เห็นวิวัฒนาการทางความคิดและกิจกรรมในระยะเริ่มแรก การสร้างเครือข่ายเผยแผ่พุทธศาสนาโดยการก่อตั้ง **ธรรมทานมูลนิธิ** ออกวารสาร **พุทธศาสนา** สร้าง **ห้องทดลองทางจิตวิญญาณ** แสวงหาผู้ร่วมอุดมการณ์ และเริ่มดำเนินกิจกรรมกันอย่างขยันขันแข็ง จนสามารถขยายเครือข่ายออกไปอย่างกว้างขวาง จากนั้นก็ก้าวมาถึงยุค **จุดพลุทางความคิด** โดยวิพากษ์พระอริยธรรมและวิธีศึกษาอภิรกรรมที่ใช้กันอยู่ในสมัยนั้นอย่างเข้มข้น และยังได้นำเสนอเรื่อง **จิตว่าง** จนนำมาสู่การ **วิวาทะ** กันในสังคมไทยอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะวิวาทะกับ **ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช** นอกจากนี้ยังทำตัวเป็นเสมือน “จรวดท่อนแรก” ที่พยายามเคลื่อนย้ายกระบวนทัศน์ (Paradigm shift) จากพุทธศาสนามาอธิบายศาสตร์หลายแขนง เช่น นำพุทธศาสนาไป **สนทนา** กับลัทธิมาร์ก หรือนำไปสร้างระบบการเมืองในอุดมคติ แบบ “ธัมมิกสังคมนิยม” เป็นต้น

ในบทคัดย่อของปริญญาภิธานฉบับนี้ **อิโต** พยายามชี้ให้เห็นว่า การศึกษาพุทธศาสนาของชาวไทยที่ปรากฏในงานเขียนทางตะวันตก มักเน้นเรื่องอุดมการณ์ทางความเชื่อ โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องผลบุญผลกรรม ทั้งนี้เพราะความเชื่อในลักษณะนี้จะช่วยค้ำจุนสถาบันสงฆ์และการคงอยู่ของสถาบันกษัตริย์ อย่างไรก็ตามในสังคมตะวันตกไม่ค่อยจะให้ความสำคัญในแง่นี้ **แต่จะสนใจพุทธศาสนาในแง่ของความทันสมัย ความเป็นวิทยาศาสตร์ และความเป็นเหตุเป็นผลมากกว่า** นอกจากนี้ **อิโต** ยังพบอีกว่าการศึกษาพุทธศาสนาของคนไทยในช่วงศตวรรษที่ 20 ทั้งในด้าน **ปริยัติ** และ **ปฏิบัติ** มิได้จำกัดอยู่เฉพาะในแวดวงของวัดหรือหมู่ภิกษุสงฆ์อีกต่อไป ทั้งนี้เพราะมีการแปลหลักคำสอนจากบาลีเป็นภาษาไทยอย่างแพร่หลาย หนังสือสวดมนต์และคำสอนธรรมะเล่มเล็ก ราคาถูก ได้รับการเผยแพร่ในหมู่ประชาชน ชาวพุทธจึงมีความรู้ความเข้าใจหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนามากขึ้น หลักธรรมคำสอนเริ่มกลายเป็นที่สนใจ และถูกทำความเข้าใจในหมู่ปัญญาชนอย่างกว้างขวาง คนไทยมิได้พูดถึงพุทธศาสนาเฉพาะในแง่อุดมการณ์ที่เป็นแนวคิด ทฤษฎี เช่น เรื่อง **จิตว่าง** หรือเรื่อง **อภิรกรรม** อีกต่อไป แต่ยังคงเคลื่อนย้ายไป **สนทนา** กับลัทธิมาร์ก ในช่วงสงครามเย็นที่เต็มไปด้วยความขัดแย้งทางความคิด พุทธศาสนาในสังคมไทยยังแสวงหามิติแห่งความทันสมัย โดยนำเอาหลักคำสอนไปวิพากษ์สังคมนิยมยุคใหม่ แม้ภายหลัง ลัทธิมาร์ก จะเสื่อมสลายลงแล้วก็ตาม

ส่วนงานเขียนอื่น ๆ มีเช่น **แจ๊คสัน** (Jackson : 1988) ได้วิพากษ์ผลงานท่านพุทธทาสไว้ในหนังสือชื่อ “*Buddhadasa : A Buddhist Thinker for the Modern World*” ว่าหนังสือเรื่อง “ภาษาคน - ภาษาธรรม” เป็น **ทฤษฎีสองภาษา** สร้างขึ้นเพื่อใช้อธิบายหลักคำสอนในพุทธศาสนานิกายเถรวาทโดยเฉพาะ นอกจากนี้ ยังมีบทความและข้อเขียนอื่น ๆ

อีกหลากหลายแง่มุม แต่ยังไม่มีความชัดเจนใดมุ่งเน้นศึกษาเรื่อง **การใช้ภูมิปัญญา นำทางเข้าสู่เนื่อธรรม** ฉะนั้น ในงานนี้จึงกำหนด **ขอบเขตด้านเนื้อหา** ไว้ว่า จะไม่มุ่งศึกษาเนื่อธรรม หรือการตีความหลักธรรมตามทัศนะของท่านพุทธทาส และมีได้มุ่งนำผลงานของท่านไปเปรียบเทียบกับของผู้ใด หากแต่มุ่งเจาะลึกเฉพาะในขอบเขตของ **วิธีการ** เกี่ยวกับการใช้ **ภูมิปัญญา กลวิธี** หรือ **วิธีวิทยา (Methodology)** ที่ท่านนำมาใช้เพื่อดึงคนให้หันเข้าหาธรรมะ ถ้าจะก้าวล้ำออกไปพูดถึงประเด็นอื่นบ้าง ก็เพื่อที่จะนำมาใช้ประกอบในการวิเคราะห์ประเด็นที่ศึกษาให้กระจ่างแจ้งยิ่งขึ้นเท่านั้น

งานวิจัยนี้ แบ่งขอบเขตด้านเนื้อหาออกเป็น 6 บท ดังนี้

บทที่ 1 ปรีศนาแห่งปฐมกถา

บทที่ 2 มรรควิธีสู่สวนโมกข์

บทที่ 3 รุ่งอรุณ และสนธยาที่สวนโมกข์

บทที่ 4 สืบค้นขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์ และสานต่อจากรอยพระอรหันต์

บทที่ 5 การก้าวนำทาง และสืบทอดธรรมแบบพุทธทาส

บทที่ 6 ปัจฉิมกถา : พุทธทาสวิธี - มรรควิธีสู่ความเป็นสากล

ในแต่ละบท มีประเด็นที่จะพูดถึงดังนี้ **บทที่ 1** พูดถึงปรีศนาและวิธีแก้ปรีศนา **บทที่ 2** พูดถึงกรอบคิดและมรรควิธีที่ใช้เป็นเครื่องมือวิจัย **บทที่ 3** พูดถึงชีวิต ผลงาน และหลักธรรมโดยสังเขป **บทที่ 4** พูดถึงการสืบค้นขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์ รวมทั้งการศึกษาและประยุกต์ใช้จากหลักคำสอนของลัทธิศาสนาอื่น และการเขียนหนังสือชื่อ **“ตามรอยพระอรหันต์”** เพื่อที่จะนำมาใช้เป็นภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ **บทที่ 5** พูดเรื่องแนวคิดและรูปแบบที่ได้รับการพัฒนาจนตกผลึกมาเป็นภูมิปัญญาของท่านแล้ว **ส่วนบทที่ 6** อันเป็นบทสรุป จะพยายามชี้ให้เห็นว่าแนวทางตามแบบฉบับของท่าน เหมาะที่จะเป็นแนวทางสำหรับคนรุ่นใหม่ และโลกยุคโลกาภิวัตน์หรือนำไป สนทนา กับความเป็นสากลได้อย่างไรหรือไม่

ส่วนขอบเขตด้านพื้นที่ ที่เป็นสนามวิจัยหลัก คือ บริเวณสวนโมกข์เก่า ที่ตำบลพุมเรียง บริเวณสวนโมกข์ปัจจุบัน ที่ตำบลเลม็ด และบริเวณสวนโมกข์นานาชาติ ซึ่งอยู่ฝั่งตรงข้ามและห่างออกไป 1.8 กิโลเมตร นอกนั้นจะศึกษาในขอบเขตพื้นที่อันเป็นสนามวิจัยรองอื่น ๆ เช่น วัดชยาราม ปากน้ำไชยา มูลนิธิธรรมทาน ถ้าที่ภูเขาประสงค์ และที่ **“ตั้งน้ำ”** บริเวณอุทยานแห่งชาติเขาสก ซึ่งเป็นที่เก็บและลอยอังคารส่วนหนึ่งของท่านพุทธทาส เป็นต้น

4 คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ในงานวิจัยนี้ ขอกำหนดคำว่า “นำทางสู่เนื้อธรรม” ขึ้นใช้ คำนี้มีใช้หมายถึง การนำทางเข้าถึงแก่นธรรมหรือทำให้เข้าใจธรรมะอย่างลึกซึ้ง หากแต่มุ่งเน้นกลวิธี **ชักจูงผู้คนให้หันมาสนใจธรรมะ** รู้จักวิพากษ์วิจารณ์ รู้จำแนกแยกแยะหลักธรรม รู้จัก เลือกรู้ เลือกดี ความ และเลือกหยิบฉวยธรรมะมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิตประจำวัน ตามฐานานุรูปของแต่ละคน เท่านั้น

5. ผลประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้คาดว่าจะได้รับ **ผลโดยตรง** คือ จะช่วยให้เข้าใจ **วิธีวิทยา** (Methodology) หลากหลายรูปแบบที่ท่านนำมาใช้ แล้วจะได้นำไปประยุกต์ใช้ให้เกิด ประโยชน์ต่อไป ส่วนที่เป็น **ผลโดยอ้อม** ผู้วิจัยคาดหวังที่จะได้รับอานิสงส์จาก **การทำ ประโยชน์เพื่อโลก** จากปณิธาน 3 ประการ ของท่าน คือ (1) พยายามทำตนให้เข้าถึง หัวใจแห่งศาสนาของตน (2) พยายามทำความเข้าใจระหว่างศาสนา (3) พยายามช่วยกัน ถอนตัวออกจากอำนาจของวัตถุนิยม¹¹⁵

ผลจาก **ปณิธานข้อ 1** คาดว่าจะช่วยให้เปลี่ยนกระบวนทัศน์จากการนับถือ พุทธศาสนา **แบบไสยศาสตร์** ที่เชื่อเรื่องเครื่องรางของขลัง ยันต์กันผี เวทมนต์คาถา ถือฤกษ์ ถือนาม การประกอบเครื่องเจตนาวิชา ฯลฯ เป็น **แบบวิทยาศาสตร์** คือ รู้จัก บริโภคศาสนาอย่างชาญฉลาด โดยเชื่อว่าทุกสิ่งเป็นไปตามเหตุปัจจัย (อิทัปปัจจยตา) เป็น ไปตามหลักกฎแห่งกรรม (กมฺมฺนา วตฺตตี โลโก) ที่ว่า **ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว** และถือตาม พุทธคติที่ว่า **ตนแลเป็นที่พึ่งแห่งตน** (อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ) คือ ถ้าอยากได้อะไร ต้อง ทำเอาเอง ไม่ต้องกราบไหว้วิงวอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยเหลือ ในการตีความหลักธรรมคำสอน ก็ไม่กระทำแบบเถรตรง แต่ตีความให้สำเร็จประโยชน์ได้จริงในชาตินี้ ไม่ต้องรอชาติหน้า และมีให้ศรัทธาศาสนาอย่างมีขอบเขต ขาดเหตุผล จนตกเป็นเครื่องมือให้ผู้อื่นขึ้นนำหรือจูง จมูกได้ง่าย แต่ให้ศรัทธาโดยมีปัญญาเป็นเทียนส่องทาง

ผลจาก **ปณิธานข้อ 2** คาดว่าจะช่วยสร้างสมานฉันท์ระหว่างศาสนิกต่างศาสนา รู้จักนำเอาหลักธรรมคำสอนของศาสนาอื่น เช่น ในที่นี้ท่านเน้นคริสต์ศาสนา มาตีความ ประยุกต์ใช้ในทางสร้างสรรค์ มิให้เกิดความขัดแย้งแตกแยก จนนำมาสู่การเผชิญหน้า ระหว่างกัน

ผลจาก **ปณิธานข้อ 3** คาดว่าจะช่วยเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในการประเมินคุณค่า ของชีวิต โดยไม่ติดยึดอยู่กับวัตถุภายนอก ไม่สร้างค่านิยมแบบหลงใหลวัตถุ จนนำมา

ซึ่งความแก่งแย่งแข่งขัน เคารัดเอาเปรียบ ชิงดีชิงเด่น คอยจ้องแต่จะเบียดเบียนต่อกัน แต่ คาดว่าจะช่วยเปลี่ยนให้เป็นคนมีน้ำใจ มีเมตตากรุณา เผื่อแผ่ต่อกัน แล้วคาดว่า “ความเมตตา” จะเป็นเสมือนสะพานทอดเชื่อมให้แต่ละคนหันหน้าเข้าหากัน และอยู่รวมส่วนกันอย่างสันติสุขสืบไป

6. ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัย **เชิงปรัชญาศาสนา** (Philosophical religion research) ขึ้นนี้ เป็นการวิจัย **เชิงคุณภาพ** (Qualitative research) พยายามที่จะศึกษาวิเคราะห์และตีความ เพื่อที่จะเข้าใจ **วิธีคิดที่นำมาสู่หลักปฏิบัติ** โดยแสวงหาข้อมูลจากรอบด้าน ทั้งแนวกว้างและแนวลึก ในส่วนที่เป็น **แนวกว้าง** จะศึกษาสังเกตรวบรวมข้อมูลทั่ว ๆ ไป ทั้งจากวรรณกรรม ข้อมูลภาคสนาม และบุคคลที่เกี่ยวข้องให้ได้ปริมาณมากเท่าที่จะทำได้ เพื่อนำมาคัดสรรเอาเฉพาะส่วนที่เห็นว่าเกี่ยวกับประเด็นที่ต้องการ แล้วจำแนกแยกแยะและจัดประเภทเข้าเป็นหมวดหมู่ ในส่วนที่เป็น **แนวลึก** จะเน้นเฉพาะส่วนที่เป็น **วิธีวิทยา** ที่ท่านนำมาใช้ แล้วนำข้อมูลจากทั้งสองส่วนนี้มาศึกษาเพิ่มเติมโดยวิธีสัมภาษณ์แบบเจาะลึกแล้ววิเคราะห์ตีความ และสังเคราะห์หรือเรียงเข้าด้วยกัน เพื่อที่จะนำไปสู่การตอบคำถามจากโจทย์วิจัยต่อไป

การนำเสนอแหล่งที่มา ตรวจสอบความน่าเชื่อถือ และ/หรือการอธิบายความหมายของหลักฐานข้อมูล และรูปแบบวิธีนำเสนอ จะดำเนินการดังนี้

6.1 แหล่งที่มาของหลักฐานข้อมูล

6.1.1 ข้อมูลจากเอกสาร : จะสืบค้นจาก (1) พระไตรปิฎก, คำสอนของนิกายเซน, มหายาน และของลัทธิศาสนาอื่นเท่าที่จำเป็น (2) วรรณกรรมของท่าน ทั้งความเรียง งานแปล บันทึกประสบการณ์ บทกวี เรื่องสั้น นวนิยาย หนังสือชุดธรรมโฆษณ์, ชุดลอยปทุม, ชุดหมุนล้อธรรมจักร, ชุดไตรรัตน์ขจัดทุกข์, ชุดบัวหลวง, ชุดเทิดทูนธรรม, ชุดทูนธรรม และชุดมองด้านใน เทปธรรมะชุดบรรยายประจำวันเสาร์ รวมทั้งงานพุทธศิลป์อื่น ๆ (3) ศึกษาวัตรปฏิบัติ วิธีอบรมสาธุศิษย์ ที่บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร (4) ศึกษางานวิจัย บทความ ข้อเขียน ที่วิพากษ์งานของท่าน ทั้งในแง่บวกและลบ

6.1.2 ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ : จะสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง ซึ่งประกอบด้วยผู้ทำหน้าที่อุปัฏฐาก ภิกษุผู้ใกล้ชิด อุบาสก อุบาสิกา สาธุศิษย์ ตลอดจนผู้อื่นที่เห็นว่าจำเป็น แล้วนำข้อมูลมาตรวจสอบกับของ **ข้อ 6.1.1** เพื่อที่จะยืนยันความถูกต้องของ

หลักฐานข้อมูลนั้น

6.1.3 ข้อมูลจากภาคสนาม : ศึกษาสังเกตจากภาคสนามโดยตรง โดยเฉพาะบริเวณสวนโมกข์ ทั้งสวนโมกข์เดิม ที่ตำบลพุมเรียง สวนโมกข์ใหม่ที่ตำบลเลม็ด และสวนโมกข์นานาชาติ รวมทั้งศึกษาสังเกตจากบริเวณที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ เช่น ปากน้ำไชยา วัดชยาราม ถ้าเขาประสงค์ที่อำเภอท่าชนะ อันเป็นที่เก็บอังคารส่วนหนึ่งของท่านพุทธทาส เป็นต้น นอกจากนี้ จะศึกษาสังเกตจากสื่อ - สื่อทัศนูปกรณ์ ที่ท่านใช้เป็นสื่อสอนธรรมะ เช่น ปริศนาภาพรอบ ๆ ฝาผนังโรงมหรสพทางวิญญาณ โรงปั้นภาพ รวมทั้งโบราณสถาน โบราณวัตถุ และโบราณพุทธศิลป์อื่น ๆ ที่มีอยู่ในบริเวณสวนโมกข์ และบริเวณที่เกี่ยวข้อง

การเก็บข้อมูลภาคสนาม จะนำ **ทฤษฎีเอยแมงมุม** มาประยุกต์ใช้ กล่าวคือ โดยธรรมชาติของแมงมุม เมื่อต้องการเหยื่อ มันจะชิงเส้นใยไว้ในเนื้อที่บริเวณกว้าง เพื่อที่จะดักจับเหยื่อให้ได้มากที่สุด ในทำนองเดียวกันเมื่อผู้วิจัยต้องการ **เหยื่อ** (ข้อมูลภาคสนาม) จะลงไปฝังตัวอยู่ในสนามวิจัยหลัก ในจังหวะและโอกาสที่เหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเทศกาลสำคัญ เช่น วันขึ้นปีใหม่ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันเข้าพรรษา วันเยี่ยมสวนโมกข์ (ขึ้น 13 ค่ำ เดือน 10) วันล้ออายุ (วันเกิด - 27 พฤษภาคม) หรือวันอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับท่านพุทธทาส เพื่อที่จะสร้างเครือข่าย (Network) ขึ้นไว้ แล้วจะได้ติดตามออกไปรอบ ๆ เพื่อที่จะสังเกตความสัมพันธ์ระหว่าง **ช่วงเวลา - บุคคล - เหตุการณ์ - สถานที่** ฯลฯ ให้เห็นภาพทั้งโดยย่อยและโดยรวม ทั้งนี้ เพื่อจะได้นำเอา **“เหยื่อ”** มาย่อยสลาย และใช้ตอบคำถามจากโจทย์วิจัยต่อไป

หลักฐานข้อมูลที่ได้ทั้งจากเอกสาร การสัมภาษณ์ และภาคสนาม จะถูกนำมาตรวจสอบโดยปรึกษากับผู้ทรงคุณวุฒิและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับกัลยาณมิตรทางวิชาการ โดยแบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอน คือ

- (1) **ขั้นวางแผนศึกษา :** เพื่อที่จะร่วมกันวิพากษ์วิจารณ์เค้าโครงร่างของงานวิจัย และขอบเขตประเด็นเนื้อหาแล้วนำมาปรับปรุงให้มีความรอบคอบรัดกุมยิ่งขึ้น
- (2) **ขั้นดำเนินการศึกษา :** เพื่อที่จะร่วมกันวิพากษ์วิจารณ์กระบวนการและรายละเอียดของเนื้อหา แล้วจะได้นำมาปรับปรุงให้ถูกต้องชัดเจนยิ่งขึ้น
- (3) **ขั้นตอนภายหลังจากการศึกษา :** เพื่อที่จะตรวจสอบทบทวนสิ่งที่ได้ดำเนินการมาแล้วในขั้นตอนที่ 1 และ 2 เพื่อที่จะได้นำมาปรับปรุงให้เป็นรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ต่อไป

6.2 กระบวนการตรวจสอบความน่าเชื่อถือ และ/หรือการอธิบายความหมายของหลักฐานข้อมูล

6.2.1 ข้อมูลที่ชัดเจนอยู่ในตัวแล้ว : หมายถึงข้อมูลที่แสดงให้เห็นปรากฏ และมีคำอธิบายความหมายไว้ชัดเจนแล้ว หรือมีหลักฐานอื่นใดชี้ชัดว่าอย่างไร ข้อมูลประเภทนี้เพียงแต่นำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ โดยไม่ต้องผ่านกระบวนการตรวจสอบตีความจากผู้วิจัยอีก

6.2.2 ข้อมูลที่ยังไม่ชัดเจนแจ่มแจ้ง : หมายถึง ข้อมูลที่ยังไม่เข้าตามลักษณะใน ข้อ 6.2.1 จำเป็นต้องได้รับการตรวจสอบ และ/หรือตีความจากผู้วิจัย ในกระบวนการตีความ จะพิจารณาจากบริบทต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับตัวท่าน เช่น วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ วัตรปฏิบัติ ข้อคิดข้อเขียน ฯลฯ เป็นต้น

หลักทั่วไปในการตรวจสอบตีความ จะหยิบยืมทฤษฎีที่ใช้กันในวงการปรัชญาและตรรกวิทยามาประยุกต์ใช้ ซึ่งประกอบด้วย 3 ทฤษฎี คือ (1) **ทฤษฎีเชื่อมนัย** (Coherence Theory) เพื่อที่จะตรวจสอบดูว่า ถ้าอธิบายความหมายแบบนั้น จะมีความสอดคล้องกับภาพโดยรวมในส่วนอื่นหรือไม่ มีความน่าเชื่อถือในทางความคิด ในเชิงเหตุผล หรือมีความเป็นเหตุเป็นผลหรือไม่ (2) **ทฤษฎีสমনัย** (Correspondence Theory) เพื่อที่จะยืนยันว่า ถ้าตีความตามข้อ 1 แล้ว มีข้อเท็จจริงหรือพยานหลักฐานอื่นใดรองรับหรือไม่ (3) **ทฤษฎีปฏิบัติ** (Pragmatic Theory) เพื่อที่จะยืนยันให้นักแนบยิ่งขึ้นว่า ถ้าตีความตามข้อ (1) และ/หรือ (2) ประกอบกันแล้ว สามารถที่จะนำมาปฏิบัติให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิตประจำวันได้จริงเพียงใดหรือไม่ (ทฤษฎีทั้งสามนี้ จะกล่าวรายละเอียดในบทที่ 2)

ในการตรวจสอบตีความหลักฐานข้อมูล ในบางกรณีอาจใช้เพียงทฤษฎีเดียวก็เพียงพอ ส่วนบางกรณีอาจจะใช้มากกว่าหนึ่งทฤษฎี แต่ถ้าจะพิจารณาจากวิธีการของท่านพุทธทาส พบว่าท่านไม่เคยกล่าวว่ำนำทฤษฎีเหล่านี้มาใช้หรือไม่ แต่ถ้าพิจารณาระบบคิดโดยรวม พบว่า วิธีการของท่านสอดคล้องกับทฤษฎีทั้งสามไม่น้อย ซึ่งจะได้แสดงให้เห็นรายละเอียดในบทต่อ ๆ ไป

นอกจากการตรวจสอบตีความโดยทฤษฎีทั้งสามแล้ว ยังจะนำ **พุทธมรรควิธี** ที่ท่านนำมาใช้อีก 4 วิธี คือ (1) หลักแห่งความไม่ยึดมั่นถือมั่น (2) หลักกาลามสูตร (3) หลักโคตมีสูตร และ (4) หลักมหาปเทศสี่ (จะกล่าวรายละเอียดในบทที่ 2) นอกจากนี้ ยังจะตรวจสอบตีความโดยอาศัย “กรอบคิด” ที่ตกผลึกเป็น **พุทธทาสมรรควิธี** อีก 5 กรอบคิด คือ (1) กรอบคิดจาก “แนวการปฏิบัติธรรมในสวนโมกข์” (2) กรอบคิดจาก “แถลงการณ์สวนโมกข์ 50 ปี และ “กฎบัตรพุทธบริษัท” (3) กรอบคิดจาก “มรดกที่ขอฝากไว้” จำนวน 189 ชิ้น (4) กรอบคิดจาก “ภาษาคน - ภาษาธรรม” และ (5) กรอบคิดจาก “ปณิธาน 3 ประการ ของพุทธทาสภิกขุ” (จะกล่าวรายละเอียดในบทที่ 2) แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า จะละทิ้งกรอบคิดส่วนอื่นโดยสิ้นเชิง วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องทุกชิ้นจะถูกคัดมาสร้าง

เป็นกรอบคิดเพื่อให้เห็นภาพรวมด้วยเช่นกัน

หลังจากตรวจสอบตีความหลักฐานข้อมูลตามกรรมวิธีข้างต้นจนพอใจแล้ว จะนำมาจัดเป็นระบบ (Systematic & pattern) เพื่อทำการวิเคราะห์สรุปหาคำตอบเชิงอุปนัย (Inductive analysis) ถัดจากนั้นจะตรวจสอบยืนยัน **เชิงนิรนัย** (Deductive analysis) อีกครั้งหนึ่ง ถ้าพบว่าคำตอบที่ได้มีความสอดคล้อง ถือได้ว่าเป็นข้อสรุปที่ควรเชื่อถือได้ แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า จะสรุปยืนยันคำตอบโดยใช้สองกรรมวิธีนี้ทุกกรณีไป แต่จะพิจารณาความเหมาะสมและจำเป็น และหลังจากผ่านกระบวนการเหล่านี้แล้ว จะนำไปตรวจสอบซ้ำโดยวิธีสัมภาษณ์ทบทวนจากผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อยืนยันความถูกต้องอีกครั้งหนึ่ง

6.3 รูปแบบวิธีนำเสนอรายงานการวิจัย

การนำเสนอรายงานการวิจัย จะกระทำ 2 รูปแบบ คือ รูปแบบวิธีหลัก และ รูปแบบวิธีรอง คำว่า รูปแบบ **วิธีหลัก** หมายถึง **การพรรณนาวิเคราะห์** (Analytical description) ที่นิยมใช้กันทั่วไป กล่าวคือ จะวิเคราะห์วิจารณ์โดยจำแนกแยกแยะให้เห็นประเด็นต่าง ๆ ในแต่ละแง่มุม แล้วจะนำมาประมวลร้อยเรียงให้เห็นภาพรวม ส่วนรูปแบบ **วิธีรอง** จะใช้เป็นส่วนประกอบ โดยใช้รูปแบบที่ล่อมาจากงานแปลชุด **ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์** ของท่านพุทธทาส กล่าวคือ เพื่อที่จะให้ผู้อ่านได้เห็นความงดงาม ความสละสลวยของภาษาที่มาจากพระโอษฐ์โดยตรง ท่านจึงปล่อยให้ **พุทธพจน์** ออกมาแล้วเรื่องด้วยพระวจนะของพระองค์เอง ส่วนท่านคอยเป็นสื่อกลางทำหน้าที่เพียง **ตั้งหัวข้อ** หรือ **จัดประเด็น** ให้เป็นเสมือน **ลูกโซ่** เชื่อมต่อให้เห็นภาพรวม ในงานวิจัยนี้ก็เช่นกัน เพื่อที่จะได้เห็นความงดงาม ความสละสลวย อรรถรสจากภาษาและวิธีการของท่านโดยตรง นอกจากผู้วิจัยจะเสนอด้วยลีลาของตนเองแล้ว ในบางเรื่องบางประเด็นจะปล่อยให้ **พุทธทาสลิขิต** เดินแถวออกมาเล่าเรื่องเอง ส่วนผู้วิจัยจะปลีกตัวออกมาทำหน้าที่ทำนองเดียวกัน ส่วน **รูปแบบตัวอักษร** ที่ใช้พิมพ์ข้อความหรือถ้อยคำสำนวนเฉพาะส่วนที่เป็น **พุทธพจน์** หรือ **พุทธทาสลิขิต** ที่หยิบยก (Quote) มาใช้อ้างอิง จะมีข้อสังเกตให้เห็น คือ ในกรณีของการนำเสนอด้วยรูปแบบ **วิธีหลัก** จะพิมพ์ด้วยอักษร **ตัวเอน** เหมือนที่นิยมกันทั่วไป ส่วนในรูปแบบ **วิธีรอง** จะพิมพ์ด้วยอักษร **ตัวตรง - เน้น** และอยู่ในเครื่องหมาย **อัญประกาศ** (เครื่องหมายคำพูด)

หลังจากจบสิ้นกระบวนการข้างต้นแล้ว จะเขียนรายงานการวิจัยฉบับร่าง แล้วนำไปตรวจสอบทบทวนกับหลักฐานข้อมูลอีกครั้งหนึ่ง คือ ตรวจสอบกับผู้ทรงคุณวุฒิ ข้อมูลเอกสาร และข้อมูลภาคสนาม เพื่อที่จะดูว่าคลาดเคลื่อนไปจากข้อเท็จจริงมากน้อยเพียงใดหรือไม่ ทั้งนี้ เพื่อที่จะนำมาปรับปรุงให้เป็นรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ต่อไป ในการนำเสนอรายงานการวิจัย จะจัดให้มีแผนที่ แผนภาพ และแผนภูมิ ประกอบในส่วนที่

เห็นว่าเหมาะสมและจำเป็น

ความสรุปท้ายบท : ในความสรุปท้ายบท จะขอชี้แจงความจำเป็นบางประการ ในการนำเสนอรายงานการวิจัย กล่าวคือ ในงานวิจัยนี้ อาจจะมีพระวาทะที่คัดลอก (Quote) มาจากพระโอษฐ์ และ/หรือถ้อยคำสำนวนที่คัดลอกมาจากของท่านพุทธทาสบางคำ ซึ่งใช้สะกด การันต์ แตกต่างไปจากพจนานุกรม หรือไม่มีในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ทั้งนี้ เพราะการคงรูปสะกดการันต์เป็นภาษาบาลี สันสกฤต หรือภาษาสมัยเก่าที่ใช้อยู่ ก่อนหน้าการชำระพจนานุกรม ฯ (พ.ศ. 2493) ฉะนั้น เพื่อที่จะรักษาดั้งเดิมข้อมูลเดิม ผู้วิจัยจะคงสะกด การันต์ ไว้ตามต้นฉบับเดิม

อีกอย่างหนึ่ง ในการสื่อสารธรรมแก่ชาวบ้าน มีอยู่บ่อยครั้งที่ท่านพุทธทาส เทศนาโดยใช้ถ้อยคำสำนวนเป็น ภาษาพูด เพื่อที่จะกระตุ้นกระแทกใจผู้ฟัง โดยเฉพาะชาวบ้านสามารถจินตนาการตามได้ง่ายกว่า ฉะนั้น เพื่อที่จะรักษาบรรยากาศดังกล่าวไว้ ในงานวิจัยนี้จึงมีการใช้ถ้อยคำสำนวนเลียนแบบของท่าน ซึ่งเป็นถ้อยคำสำนวนแบบ ภาษาพูด คละปนอยู่บ้างเช่นกัน และเพื่อที่จะให้สอดคล้องกับ พุทธทาสมรรควิถี สำเร็จ ประโยชน์ในการสื่อความหมายตามที่ต้องการ งานวิจัยนี้จะประดิษฐ์ถ้อยคำสำนวน แปลก ๆ ขึ้นใช้บ้าง เพื่อให้เป็นที่สะดุดหูและกระแทกความรู้สึกเหมือนที่ท่านพุทธทาส นิยมกระทำ